

VISEGRÁD
HAJDAN ÉS MOST.

EGYKORI KIRÁLYI VÁR ÉS SZÉKVÁROS
TÖRTÉNETE S LEIRÁSA
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A VÁRROMOK
MEGÓVÁSÁRA.

IRTA
VIKTORIN JÓSEF.

PEST, 1872.
BICKEL GUSZTÁV BIZOMÁNYA
Nyomatott Budán Bagó Mártonnál.

TARTALOM

Bevezetés.

A visegrádi várnak s városnak fölépítése.

Visegrád aranykorszaka.

Visegrád fényének letűnése, s a vár és a város pusztulása.

Uj idő.

Figyelmeztetésül.

**Korszerinti jegyzéke
oly régibb és újabb munkáknak,
a melyekben Visegrád felül olvashatni.**

Heinrichs von Muglen

Függelék.

I.

Zács Klára.

II.

Emlékirat b. Eötvös Józsefhez.

III.

Második emlékirat b. Eötvös Józsefhez.

IV.

Levél Túrr Istvánhoz.

Inspice natales Visegradi, et funera; dices:
Destruxisse homines, sed posuisse Deos.

Samuel Timon.

Cuncta trahit secum, vertitque volubile tempus,
Et nullum est, quod non tempori cedat opus.
Ipsa etiam veniens consumit saxa vetustas,
Et redit in nihilum, quod fuit ante nihil.

Bevezetés.

A homályos őskorban épült számos várak közül, melyeknek romjai Magyarország különböző hegyes vidékein, főleg pedig a felső magyarországi Kárpátokban láthatók, egyik sem dicsekedhetik annyi történelmi fontosságú eseménnyel, mint a Duna jobb partján Pest vármegyében festői vidéken egy magas sziklán trónoló hajdan oly híres királyi vár **V i s e g r á d**.

Miután a jelenleg szerény, de mind a mellett érdekes koronai birtok Visegrád hasonnevű királyi vár romjaival az ország fővárosának közelében fekszik; miután a bel- és külföldi utazók száma, kik ezen a természetnek csaknem minden varázsszépségével elhalmozott regényes vidéket fölkeresik, napról napra növekszik; miután a fővárosi közönség gyakoribb kirándulásokat tesz e helyre, mely kirándulások részint a Nagy-Maroson átvezető gőzvonatok, részint a pest-esztergomi helyigőzősök által igen megkönnyítetnek; miután végre ezen előbb oly annyira elhanyagolt romoknak kiásatása - és megóvására legujabb időben a kormány részéről erélyes intézkedések tétettek, és az érdekeltség is mind az iránt, mi Visegrádra vonatkozik, folyvást élénkebb s általánosabb kezd lenni: azért e helynek új történeti leírását a régészet barátai valószínűleg annál szívesebben veendik, minthogy a Häufler által néhány évtized előtt kiadott „Visegrádi Album” nemcsak hogy a jelen viszonyoknak nem felel meg, de már többé nem is kapható.

Igaz, hogy már 1858-ban én is közöltem „Concordia” című évkönyvemben Visegrádnak történelmi helyrajzát; azonban eltekintve attól, hogy ezen értekezésem nem önálló, hanem csupán egy tartalmas szépirodalmi könyvben jelent meg, s e könyv is rég elfogyott már: akkori dolgozatom egy egészen más olvasókörnek volt szánva, s nem bir semmi vonatkozással arra, a mit jelen leírásommal elérni akarok.

E kis munkám feladata: hogy az ide érkező utazóknak a romok fölkeresésére nézve biztos kalauzul s egyszersmind kellemes emlékkönyvül szolgáljon. Hogy pedig e célunknak lehető legjobban megfelelhessünk, mindenek előtt a történelmi munkák után ismertetni fogjuk a vár és a város keletkezését, fénykorát, fénykorának hanyatlását s annak teljes letűntét; azután áttérünk az új időre, mely különösen a várromoknak megóvását, s a várnak részbeni megújítását tette feladatává; végre a miket az új időre vonatkozólag mondottunk, a függelékben némely eredeti irományok közlése által erősítendjük meg.

Legyen e könyvecskének oly kíváncsú eredménye, mint a minő tiszta s jó vala a szándék, melynek létrejöttét köszöni.

A visegrádi várnak s városnak fölépítése.

- - Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti: si non, his utere mecum.

Horatius Flaccus.

A második század kezdetén, Traján császár idejében, a győztes római hadseregek mélyen behatottak a dunai tartományokba. Itt új városokat alapítottak, az Al-Duna mentében ennek jobb partján számos a folyónak átjárását védő helyiségeket, őrtornyokat s hatalmas erődeket építettek. Azon időben ott is, hol jelenleg Ó-Buda fekszik, és valamivel felebb a Szent Endre irányában eső síkságon jelentékeny római gyarmat települt le és Aquincum városát alapította.

Történelmi valószínűség után ítélve, ezen kornak köszöni eredetét a visegrádi várnak alsó része, mely folyam- vagy vizivárnak is neveztetett, s mintegy három órányi távolságra esett Aquincumtól. A visegrádi vár építéséről szólván, külön kell tárgyalnunk a szikla alatt és a szikla tetején emelkedő részt. Míg alant római téglák, emlékkövek, érmek s urnák ástak ki; míg az alsó erődnek egész fekvése, berendezése és felosztása egy szakavatott építőnek félreismerhetlen nyomait tünteti föl: addig a felső várban mind ezekből semmi sem található. Ámbár tehát semmiféle írásbeli bizonyíték nem mutatható föl, melynek alapján az alsó visegrádi vár építési idejét meglehetne határozni: az időkörményekből, valamint a talált régiségekből mégis következtethetünk annyit, hogy az a második század folytán - tehát Traján, vagy legkésőbb utódai, ugymint Adorján, a jámbor Antoninus, és Marcus-Aurelius a philosophus uralkodása alatt ment végbe.

De midőn idővel az akkori katona-uralom (Praetorianusok) által sok méltatlan egyén emeltetett a római trónra; midőn az erkölcsileg süllyedt római nép csak kenyér és színjáték után (panem et circenses) sóvárgott; midőn a győzhetetlenség nimbusa a római hadseregtől mindinkább tűnedezni kezdett: akkor fölkerekedtek a szomszéd barbar népek, egykori meghódítóit lassanként visszanyomták, s maguk számára új hazát alapítanak.

Változó szerencsével folyt ezután a dunai tartományokban a harmadik század lefolyása alatt a harcz a rómaiak és az itt letelepült góthok között; míg végre a két pannóniai származású császárnak, Aurelián és Probusnak 270-280 körül sikerült a birodalom határát ismét a Dunáig terjeszteni s ujjal megerősíteni.

Azonban a római uralom napjai a dunai tartományokban már megvalának számlálva. A negyedik században szerepel ama korszak, mely a történelem lapjain „Népvándorlás” cím alatt ismeretes, s mely a rómaiakat e helyről mindenkorra elsöpörte.

Először jöttek 376-ik körül a hunok, kik legyőzván a keleti és nyugoti góthokat, a Duna és Tisza között elterülő síkságon tág birodalmat alapítanak. Erre a nyugoti góthok, kik ismét összeszedték magukat, később még más hatalmas pogány germán csapatok is, minők valának a vandalok, burgundok, svévek és mások, a római birodalomba nyomultak. Végre Attila, hunkirály, elhagyá fél milliót meghaladó durva harczosaival együtt a Tisza mellett felütötte székhelyét, megadván a nyugoti római birodalomnak a Katalauni síkságon 451-ben történt népcsatában az utolsó halálos dőfést. Attila visszatért ugyan Pannoniába; a következő évben azonban még egyszer megtámadta a római birodalmat, elfoglalván és feldulván számos városokat: Aquileját, Páduát, Veronát, Páviát, Milanót s másokat; elpusztítá egész Felső Olaszországot, s már Rómához közelgett: azonban Leo pápa, ki a rémületes ellenség elé ünnepélyes körmenettel ment, Attilát, mint mondják, engesztelő szónoklatával visszavonulásra bírta. A

nagy hunkirálynak 453-ban hirtelen történt kimultával romba dőlt birodalma; más népek foglalták el a hunok lakhelyeit, maradékaik pedig Dél-Oroszország pusztaságain szóródtak szét, a honnan 120 évvel az előtt jöttek ki.

E kis eltérés után forduljunk ismét tárgyunkhoz: a visegrádi felső vár és város fölépítésének történetéhez.

Történetileg bebizonyított tény, hogy a Kárpátok hegysége különféle szláv törzsek őshazája volt. Miután tehát a keleti góth birodalom, mely az egykori Al-Duna melléki római tartományokat is magában foglalá, a hatodik század közepe táján romba dőlt; miután a longobárdok, ama tartományok örökösei, Pannóniát 565-ik körül a szövetséges avaroknak átengedték; és miután a hetedik század közepe felé az avarok birodalma is igen elgyengült, s maguk az avarok, legalább a közép dunai vidékről kiszorítottak: beállott azon időpont, midőn a kárpáti szlávok részben elhagyván eredeti lakhelyüket, s a Dunán átkelven, ennek jobb partján - természetesen nem minden küzdelem nélkül az avarok maradékaival szemben - új hazát alapítottak maguknak. Így történt, hogy amaz hajdan a rómaiaktól fölépített, később azonban más nemzetek birtokába jutott erőd, melyet mint a visegrádi vár alsó részét már ismerünk, szláv kezekbe jutott.

A szlávok, habár általában véve békeszerető s inkább földműveléssel, mint harczikalandozásokkal foglalkozó nemzet, nem mulasztották el a harczias rómaiak által remekül épített erődöt egy másik vár fölépítése által nagyobbítani s kiegészíteni. Ez pedig úgy történt, hogy az 1150 láb magas sziklacsúcson a felső új várat helyezték el, és azt az alsó régi vár résszel egy a czélra megfelelő s több kis toronnyal ellátott kőfal által összeköttetésbe hozták. Vajjon az alsó erőd régenten valamely név alatt (talán Carpis?) ismeretes volt e, nem lehet határozottan kitudni; annyi azonban bizonyos, hogy a szlávok most az általok fölépített felső részt a már régóta fenálló alsó várral ellentétben saját nyelvükön *Vyšegradnak*, az az *felsőbb várnak* nevezték.

Régibb hazai történetíróink is általában úgy vélekednek, hogy Visegrád vára szláv eredetű. Bel Mátyás határozottan így nyilatkozik: „Ad Slavos, gentem olim validissimam, arcis (Visegrad) substructionem referre oportet.”¹ Az újabb magyar írók közül pedig Fényes földrajzi szótárában e tárgyról következőképen szól: „Hogy itt már a magyarok kijövetelekor vár állott, az bizonyos, s hogy építői tótok lehettek, neve is bizonyítja, mivel Visegrád annyit tesz, mint Magas vár, s a régi oklevelekben *Altum castrum* név alatt fordul elő.”²

A történelem útmutatása nyomán tehát a felső visegrádi várnak építését a legnagyobb valószínűséggel a hetedik század közepére tehetjük, s legjobb lelkiismerettel az akkor itt lakó szláv népeknek tulajdoníthatjuk.

De nemcsak a vár, hanem a dunaparton fekvő város is akkor keletkezett. Erről kezeskedik azon körülmény, hogy az ezernyi nehézséggel járó várépítési munkálatok a magas sziklán nagy számu munkásokat vettek igénybe. Már magában a vár körül elnyúló sziklába vésett mély árok is óriási munkának tekintendő, kivált ha meggondoljuk, hogy még akkor a lőpor, melynek segítségével mainap a sziklákat repesztjük, nem létezett, s így a nagy árok csak lassanként ásathatott ki. Egyébiránt ha a felső vár tervezete általában, különösen pedig a szikla szögletek fölhasználása sok tekintetben idomtalannak mondható is, s ügyetlen építésről tanuskodik: e tervezet mindazonáltal fölötte eredeti és sok évi terhes munkára hagy következtetni.

¹ Not. Hung. nov. Tom. III. pag. 471.

² A régi német történészeknél *Blendenburg*, *Blindenburg* és *Plintenburg* nevek alatt is ismeretes, mely nevek eredete s jelentése alig magyarázható meg.

Ehhez járult a szlávok jelleme, a kik, minthogy hegyes vidékekről származtak s ilyeneken örömet telepedtek le, itt ily kedvező körülmények mellett, a vár alatt és a hatalmas Duna partján, azonnal egy új gyarmatot alapítának.

Ezen Duna jobb partján egész a Dráva folyóig letelepült szlávok, úgy látszik, 200 éven felül éltek csendesesen saját fejedelmeik alatt; de a kilenczedik század vége felé, nevezetesen. 890-900 között az egész Duna és Tisza vidék hatalmas változáson ment keresztül.

Ugyanis a Volgát átlépve, Déli-Oroszország pusztaságain keresztül, hatalmas, harcias ázsiai csapatok (keleti raj) törtek elő, a kik magukat magyaroknak nevezvén s mint a hunok ivadékai lépven föl, e tartományokra mint Attila örökségére tartottak igényt, s azokat néhány év lefolyása alatt Árpád vezérök élén hatalmukba is kerítették. Az itt lakó népek, főleg a szlávok, az alföldi nagy síkságokról kiszorítottak, s így előbbi lakhelyeikre, a Kárpátok közé voltak kénytelenek visszavonulni. Ekkor jutott Visegrád is a magyarok birtokába.

Ugy látszik azonban, hogy a vár, dacára a Duna melletti szép fekvésének, még semmi különös szerepet nem játszott. Legalább erre nézve az ezen időből való ritka történelmi okmányokban semmi említést sem találunk. Csupán egy okmány létezik sz. István Magyarország első királyának idejéből, mely a király által 1009-től keltezett s a veszprémi sz. Mihályról nevezett templom számára adományozott javakról szólván, Visegrád városáról (civitas) is említést tesz,³ mely város a vár alatt a dunapart mentében terjedett ki, s valószínűleg kedvező fekvése miatt már akkor számos külföldinek, tehát a magyarok és szlávok mellett németeknek is szolgált lakhelyül.

1056-ik körül I. Endre király a görög szertartású Vazul-szerzetesek részére és sz. András tiszteletére Visegrádon vagy annak közelében kolostort alapított, melyet azonban 1221-ik után latin szertartású szerzetesek foglalták el; ugyan ezen kolostor 1253-1257-ik között IV. Béla alatt a benzés szerzeteseknek, II. Ulászló alatt pedig a pálosoknak adatott át.⁴

Nagyobb jelentőségre vergődött Visegrád Salamon volt királynak egy évi itteni fogsága által.

Salamon, Endre fia, Béla nagybátyjának Dömösön történt gyászos kimulta után azonnal elfoglalá a királyi trónt. Azonban Géza, László és Lambert nagybátyjaival ő semmikép sem tudott összeférni; miután pedig különben sem bírta népe szeretetét, polgárháború következtében trónjától megfosztatván, száműzetett. Később ugyan egyesség jött létre közte és László király között, melynek következtében haza is térhetett; de mivel ő visszatérését csak a király ellen újabb merényletekre használta föl, sőt élete után is leselkedett: a felfödözött összeesküvés alapján elfogatott s Visegrádra vitetett, hol az alsó várban, mely azon idő óta a nép nyelvén „Salamontoronynak” neveztetik, fogva tartatott.⁵

Midőn 1083 aug. 20-án István szentté avattatása alkalmával ennek földi maradványai a sírboltból kivétettek, Salamon is, valószínűleg hogy az ünnep semmi kellemetlen visszaemlékezés által ne zavartassék, szabadon bocsáttatott, és maga is részt vett a nagy országos ünnepélyen. -

Ez időtől fogva a mostanáig ismert okmányok több mint másfél századon keresztül hallgatnak Visegrád váráról s városáról, bizonyítékául annak, hogy itt ez idő alatt semmi nevezetes nem

³ G. Fejér. Cod. dipl. Hung. Tom. I. pag. 289.

⁴ Rupp J. Magy. orsz. helyr. tört. I. köt. 48. lap.

⁵ „László Salamont elfogatta s Visegrád várában azon tágas toronyba zárátá, melynek romjai maiglan Salamon tornyának neveztetnek. Itt tespedett azután a megbukott király egy egész évig.” Horváth M. Magy. orsz. tört. I. köt. 201. lap.

történt, és a vár lassanként enyészetnek indult. Csak 1263-ból birunk egy becses, a régi történeteszek előtt ismeretlen, mert csak 1859-ben nyilvánosságra került vatikáni okmányt, mely a várról fontos felvilágosításokat nyújt, és a régészeket különösen érdekelheti.

Midőn 1241-ben IV. Béla uralkodása alatt a tatár csoportok a hirhedt Bathu Khán élén Magyarországra is betörték s azt csaknem az enyészet örvényébe sodorták; midőn végleges elvonulásuk után is félni lehetett ismétli visszatértöktől, miként az Lengyelországgal megis történt: akkor Béla rendkívül fontosnak tartá, minden régi várat, erődöt és városi falat jó karba helyezni, vagy pedig állam költségén, avagy püspökök, országnagyok s más gazdag nemesek által egészen új várakat építtetni, hogy t. i. szükség esetében a nép az ellenség megtámadásaitól biztosítva s mentve lehessen.

E nemes szándékában buzgón és bőkezűen támogatta a királyt hitvese, Mária, ki a többi közt „egy a pilisi erdőben fekvő akkoriban elhagyott hegyet (montem tunc desertum) kért ki a királytól, hogy azon az özvegyek és árvák szükséges menedékhelyéül saját költségén egy erődöt (Castrum) építhessen.”

A király az óhajtott célra átengedé neki a hegyet; és miután a királyné főntebbi szándékát valósította volna, 1259-ben ajándéku nyerte a királytól nemcsak a fölépített erődöt, hanem az egész pilisi erdőt is a hasonnevű vármegyével együtt. Minthogy pedig abban a korban a fejedelmek sok tekintetben függtek a római pápától, akkori szokás szerint Béla is kérte a pápát, hogy ezen adományozást legfelsőbb tekintélyével örök időkre jóváhagyja és megerősítse. Erre IV. Orbán pápa egy 1263-ki december 21-ről keltezett s közvetlen a királynénak szóló hosszabb levélben válaszolt, melyből a mi célunknak megfelelő helyet teljes eredetiségében imitten közöljük:

„Urbanus Episcopus etc. Cum autem tu quendam montem tunc desertum in silva, que Pelys dicitur, existentem pro castro ad defensionem viduarum et orphanorum contra hostilitatem Tartaricam, que formidabilis imminabat, inibi construendo ab ipso Rege dari tibi cum instantia petivisses, idem Rex... tibi liberali dextera montem donavit eundem, in quo tu de auro et ornamentis propriis, sertis videlicet aureis et monilibus, ac rebus aliis pretiosis, que tecum de domo paterna portasti, castrum, quod Wyssegrad dicitur, fecisti opere sumtuoso construi...”⁶

Ezen csak a legujabb időben nyilvánosságra került okmányból kitünik: hogy Visegrád vára IV. Béla uralkodása alatt vagy már félig meddig romba dőlt, vagy pedig hogy a tatárok, midőn Budáról Esztergom felé vették útjokat,⁷ a visegrádi várat is szétrombolták; és hogy itten a már előbb létezőnek (in monte tunc deserto) ha mégoly gyökeres megújításáról is, de minden esetre csak megújításáról van szó, nem pedig egy alapjából ujonnan felépült várról.

De ezen okmány egyszersmind megczáfolhatlan bizonyítékul szolgál arra nézve is, hogy a véghez vitt megújítás, vagy a pápa kifejezése szerint „constructio”, nagy s egy királynéhoz méltó költségekkel járt, és hogy az ily módon újra átalakított építmény ez időtől fogva a századnak megfelelő építészeti modor nyomait viselte homlokán. És ez az leginkább, a mi azon közlött okmányt annyira becsessé teszi. Megfoghatlan vala a régészek előtt az, hogyan lehetett Salamon a tizen-egyedik században elzárva ebben a toronyban, melynek építészeti modora világosan a tizen-harmadik vagy tizen-negyedik századra mutat. Ez okból akarták némelyek Salamon fogsági helyét máshova, nevezetesen a legsóbb s közvetlenül a dunapartnál épült rondellába áttenni. Most már ter-

⁶ A. Theiner: Vet. Mon. Hist. Hung. Tom. I. pag. 252.

⁷ „Kajdán (Khán) a befagyott Dunán átkelvén, felégette Buda alját, azután pedig Esztergom alá szállott.” Horváth M. Magy. orsz. tört. I. köt. 409. lap

mészetesen minden kétség eloszlott. A torony ugyanis, melyben Salamon fogva tartatott, a XI. században azon helyen vala hol a római erőd eredetileg állott; hogy pedig a jelenlegi torony építészeti modora későbbi időre, nevezetesen a XIII. századra mutat, a föntebb mondottakból elegendőképen kiviláglik.

Ezek alapján mondhatjuk tehát: hogy valamint IV. Béla a rettenetes tatár pusztítás után második alapítója lett a honnak, szintugy az ő királyi hitvese is, Mária, második alapítójául tekintendő az idők folytában oly nevezetessé és fontossá vált Visegrádnak. Minthogy pedig ez időtől kezdve Róbert Károly koráig Visegrádon semmi nevezetes nem történt, sietünk e szakaszt ezennel befejezni, hogy Visegrád legfontosabb korszakának ecsetelésére térhessünk át.

Visegrád aranykorszaka.

Visegrád, jenes einst so berühmte Visegrád, das Könige in seinen Mauern beherbergte, Alles was Prachtliebe und Luxus ersinnen kann, vereinte, und von den Ausländern den so hoch gepriesenen Weltwundern des Alterthums beigezählt ward.

Freiherr Alois v. Mednyánszky.

Visegrád csak az Árpádház kimultával s az Anjouház trónra léptével nyert nagy fontosságot. Mig Róbert Károlynak, a már megválasztott magyar királynak, részint Venczel és Otto ellenkirályokkal, részint a hatalmas országnagyokkal kemény küzdelmeket kellett vívnia: addig Visegrád az ismeretes Csák Máté, trencsényi gróf kezeiben volt. E mellett szól azon körülmény, hogy Gentilis bibornok 1309-ben Csák Mátét meginté, miszerint egyebek közt a Budához közel eső királyi várat (Visegrádot) mely csak ideiglenesen volt reá bízva, a királynak adja vissza. Csák azonban a bibornok iratát válasza sem méltatta. Sőt merészségében annyira ment, hogy 1311-ben Buda környékét, hol a király Mária Katalin hitvesével tartózkodott, csapataival nyugtalanítani nem áttallotta.⁸ A királynak tehát nem maradt egyéb hátra, mint hogy saját hatalmának emelkedését, és ellenfele büszkeségének hanyatlását türelemmel bevárja. Ez megis történt; mert a rozgonyi csata szerencsétlen kimenetével Csák Máté szerencsecsillaga is folyvást hanyatlani kezdett oly annyira, hogy Károly 1315-ben mind Visegrádot, mind Komáromot daczos ellenfelétől visszafoglalhatta.⁹

Károly idejében létezett már egy valószínűleg igen szerény királyi vár Budán; de Károly azt nem szerette, talán a budai lakosok iránti gyűlöletből, kik legtovább és szemlátomást ragaszkodtak az ő ellenkirályaihoz. Azért építtetett királyi várt Temesváron, hol különösen első hitvesének 1317-ben történt halála után többnyire tartózkodott, és egy csalóközi „hölggy”-gyel ágyasságban élt. Azonban Beatrixel, János cseh király nővérével kötött házassága, s ezen neje kora elhunytá után megváltoztatta Károly királyi tartózkodási helyére nézve előbbeni szándékát, minek következtében választása a varázsszépségű Visegrádra esett. De az itteni várban nem vala elég lakszoba, hogy a király s már akkor jelentékeny udvara ott kényelmesen lakhatott volna. Azért Károly egy új pompás palotát emeltetett a hegyaljában, mintegy 300 ölnyre a Salamontoronytól délfelé, és azt minden lehető kényelemmel s királyi fénnel látta el. Ugy szinte a palota mellett, olasz ízlés szerint, egy nagyszerű park, ennek közelében pedig, nevezetesen az alsó váron túl, egy pompás kert létesíttetett. Ekkor vonult be tehát Károly Visegrádra, és megülé valószínűleg harmadik menyegzőjét Erzsébettel, Lokietek Ulászló krakói herceg leányával 1320-ban új székhelyén; ezentúl pedig a dunaparti palotában lakott, míg az eddig Székesfehérvárott őriztetett korona a fellegrvárba mint jövőendő őrhelyére hozatott át.

Alig üté föl a király Visegrádon székhelyét, azonnal más hatalmas s az udvarral összeköttetésben levő urak is települtek le itten, pompás palotákat építvén maguknak; így lett Visegrádból, ha bár szűk tere miatt korlátozott, de mind a mellett gyönyörű királyi székváros.

Mig Károly külső ellenségeinek legyőzése, legdaczosabb ellenfelének, Csák Máténak halála, és az országnagyok legtöbbjeivel történt kibékülése után diczkoszoruzva s békésen élt Visegrádon, 1330 ápril 17-én összes családjával a legnagyobb életveszélyben forgott. A dolog így történt:

⁸ Horváth M. Magyar. orsz. tört. II. köt. 24-27. lap.

⁹ Horváth M. Magyar. orsz. tört. II. köt. 36. lap. és Károlynak Othmárhoz szóló adományozási okmánya: „Specialiter revocatis in memoriam servitiis eiusdem Othmari, quae idem nobis in expugnatione castrorum Visegrád et Camarum vocatorum exhibuit.” G. Fejér: Cod. dipl. Hung. Tom. VIII. vol. II. pag. 71.

A Visegrádon tartózkodó számos országnagyok között vala ama bizonyos Zách Feliczián is, ki az előtt Csák Máténak volt buzgó pártembere, de annak halála után Károly híve lett, és a király bizalmát oly nagy mérvben megnyeré, hogy neki minden bejelentés nélküli szabad bejárása is volt a királyi termekbe. Záchnak többi gyermekei között volt egy ritkaszepségű Klára nevű leánya, ki a királyné mellett mint nemes leány udvari hölgy vala. Történt pedig, hogy Kázmér, lengyel herceg s a királyné fivére, sógorának és Erzsébet nővérének látogatására jött és Visegrádon tartózkodott. Kázmér, igen érzéki természetű levén és ebbeli szenvedélyét fékezni nem tudván, oly buja szerelemre gerjedt Klára iránt, hogy föltevén magában aljas szándokát minden áron keresztül vinni. Sok ideig azonban nem tudott célhoz jutni: a leány erélyesen visszautasítá minden abbéli ajánlatait, mit annál könnyebben tehetett, miután Kázmér, ámbár csak 20 éves ifjoncz, már akkor nős vala, s így őt házassági ígéreteivel, a mint ily körülmények között gyakran történni szokott, tévútra nem vezethette. Kázmér tehát a legszélsőbb eszközökhöz folyamodott: a királyné, kinek körében Klára folyton tartózkodott, mind ezekre szemet hunyt - átengedte a királyi kéjencznek az áldozatot, és ez által kimondhatlan szerencsétlenségbe döntött egy egész nemzetséget!

Ezen eset, melyhez hasonlót a történelem alig bir felmutatni, a következő nemzedék számára két nem lényegre, csak mellékes dologra eltérő verzióban őriztetett meg.

Az egyik verzió szerint a királyné egy reggel kíséretével együtt, melyben Klára is jelen volt, ájtatossága elvégzésére a várkápolnába ment. Esetleg (?) azonban ezen napon otthon felejté imakönyvét vagy olvasóját; elküldé tehát Klárát, hogy az elfelejtett tárgyakat hozná el a királyi palotából. Klára elment. De a szobában, honnan az elfelejtetteket elhoznia kellett, esetleg (?) Kázmér tartózkodott. - Ő fogadta Klárát. - - Így éltek Róbert Károly udvarában!

Ezen verzió a legvalószínűbb, ezt követik többnyire a költők is, nevezetesen Arany János „Zács Klára” című remek költeményében.¹⁰

A másik, Dlugosféle verzió szerint Kázmér betegnek teteté magát, s ágyban fekvé maradt. A királyné - Klára kíséretében - látogatására ment, s midőn tőle eltávoznék, Klárának ott maradását parancsolt.

Az előkészített és elkövetett erőszak közelebbi körülményei egyébiránt mitsem változtatnak a dolog lényegén; a tény azonban kétségen kívül áll, hogy Klára Kázmér által megszeplősített, s hogy a királyné tudomással birt ezen aljas tetről, s így bűnrészesnek tekintendő.

Kázmér, ki előre sejté, hogy a dolognak rossz kimenete lehetne, azonnal fölszedé sátorfáját s Lengyelhonba sietett. Sejtelve nagyonis hamar beteljesült. Alig értesült ugyanis Klára atyja a történetekről - vajjon a leány, vagy más által-e? nem tudni - azonnal boszút esküdött a véleménye szerint, különben is erkölcstelen királyi ház ellen.

Zách Feliczián nyers, heves s politikai dolgokban ingatag jellemű vala, ki azonban a fegyelem és a házi erényre sokat tartott. Miután pedig Károly udvarában, olasz módra, ép ez utolsó pont ellen vakmerűen vétkeztek; miután itt a „Signori”k és „Signorine”k csupa érdekes szerelmi kalandok által mulattatták magukat: valószínű, hogy Zách már az előtt is az egész királyi család ellen gyűlöletet táplált keblében. Elgondolhatjuk tehát, mit érezhet egy ily atya, ilyen körülmények között, midőn saját leányának megbecstelenítését megtudja!

Midőn Zách a történetekről értesült, Kázmér, mint említők, már elutazott vala; rajta tehát boszút állani többé nem lehetett: s így csupán annak bűnrészesein, első sorban pedig a királynén - véleménye szerint - egy megkoronázott kerétönön - határozá el boszúját kitölteni.

¹⁰ Lásd a függelékben I.

Szabad bejárhatása a királyi felség elé nagy előnyére vala e tekintetben Záchnak.

A fentnevezett napon tehát megjelent a királyi lakban, s egyenesen az étterembe rohant, hol az egész királyi család ebédnél ült, és kivont karddal, mint egy örült, kinél a gondolkozó ész hátterbe szorul, a királynéra tört, hogy egy halálos csapás által kedves gyermeke szégyenét örökre megboszulja. Azonban a királyné kikerülé szerencséjére a csapást, úgy hogy csak négy ujját veszté el. A dühöngő azután a királyi gyermekekre, Lajos és Endrére, irányzá csapásait, de azok Kenezich Gyula és Miklós nevelőik, valamint a király teste által megvédettek, minek következtében a két első halálos, a király pedig csak könnyű sebet kapott jobb karján. A szolgaszemélyzet a nagy ijedségtől elveszté lélekjelenlétét; csak később sietett oda Cselényi János, a királyné asztalnoka, ki a dühöngőt csákányával földre teríté. Ezután feje levágatván, Budára, teste pedig felnégyeltetvén, ezen darabok az ország más városaiba küldettek, hogy rémitő például nyilvánosan kifüggesztessenek, s azután az ebeknek martalékul adassanak. - Így mult ki Zách Feliczián!

Most a királyi családra került a sor - és ez hallatlan boszút vett az ártatlano kon.

A boszú különösen a kétszeresen sajnálandó Klára ellen vala irányozva. Nem elég, hogy megbecstelenített, még kikeresett kínzásokkal kellett e világból kimulnia! Orrát, ajkait s hüvelyk ujján kívül a többi ujjait levágván - a királyné elmetszett ujjainak megtorlására - lófarkához köttetett, s a városon keresztül addig hurczoltatott, míg a leghajmeresztőbb gyötrelmek között ártatlan lelkét kiadá.

E sors érte Zách egyetlen fiát is, ki menekülés közben eléretvén, agyonüttetett; Klára nénje Szeba, ki egy Kopay nevezetű nemesnek vala eljegyezve, a lévai vár előtt fejeztetett le, férje pedig a tömlöczben halálra éheztetett.

Nem kevésbé hallatlan vala azon ítélet, melyet a kizárólag királyi hivekből alakult törvényszék sz. György napján, tehát hét nappal Zách merénylete után az egész Zách nemzetségre kimondott.¹¹ Ez ítélet alapján a Zách nemzetség minden fisarjadéka harmadiziglen a hóhérnak adatott át, javaik pedig a király által elkoboztattak; a távolibb rokonok örök rabságra ítéltettek s javaiktól szintén megfosztattak. Ide tartoztak egyebek közt: „Zách Noe és Mihály fiai, Csyga, másként Csuda fiai, Feliczián, Kázmér fia, Keszi Folkus Pál fiai, Kemény a Luka fia, Péter a Berend fia, István, Domonkos, mindnyájan a Zách nemzetségből, kiknek javait Károly 1336-ban családja megszabadítójának, Cselényi Jánosnak adományozta.”¹²

E szomorú esemény után Visegrádra nézve fölötté fényes időszak állott be. A király ugyanis 1333-ban az ország első rangú férfait maga köré gyűjté, hogy ezek kíséretében utazzék Visegrádról Nápolyba, hol másodszülött fia Endre királylyá választatott. A következő év tavaszán a király szerencsésen visszatért Visegrádra, hogy itt egy még fényesebb, királyi egyénekből álló összejövetelt tartson.

¹¹ Ezen ítélet bombasztikus hosszú latin eredetije *Kovachichnál* (Suppl. ad vest. com. apud Hung. pag. 268.) vagy pedig *Fejérnél* (Cod. dipl. Hung. Tom. VIII. vol. III. pag. 419.) olvasható, melyről a híres történétíró *Feszler* (Die Geschichten der Ungern. Theil III. Seite 124.) még nagyon mérsékeltlen nyilatkozik, midőn mondja: „Unverkennbar ist die Richtung dieser merkwürdigen Urkunde zu des ungrischen Volkes Tauschung, in welcher es der königlichen Verwandten, der verdächtigen Königin. der geschändeten, dann grausam gemarterten Jungfrau, und des bestürzten Vaters vergessen, nur den Majestätsverbrecher in das Auge fassen, und den untergeschobenen Wahne von einer weit ausgebreiteten, durch Felizian's übereilte That zu rechter Zeit noch aufgedeckten Verschwörung sich hingeben sollte.”

¹² Horváth M. Magy. orsz. tört. II. köt. 55-56. lap.

1335 novemb. havában megérkeztek János cseh és Kázmér lengyel királyok, utánuk pedig néhány nappal Károly morva herceg, ki később mint IV. Károly császár ismeretes, és István, Bosznia királya; jelen voltak ezeken kívül a szász, a ligniczi és a luzsicai hercegek. Ennél fényesebb összejövetelt Magyarhon addig nem látott. Mily számos lehetett ezek kísérete, elképzelhető, ha megfontoljuk, hogy a krónikások szerint a cseh vendégek ellátására naponként 2500, a lengyelekére pedig 1500 kenyér vala szükséges. Hát még mennyit kellett ezeknek inni adniok! - Ezen összejövetelnek tulajdonképeni célja volt: ki-egyenléteni több különféle vitás ügyeket, melyek hosszabb idő óta a királyok között fennállottak. Hogy minden a magyar király kívánata szerint teljesült, bizonyítja azon körülmény, mely szerint Károly a távozó királyokat és fejedelmeket, különösen pedig János cseh királyt, s ennek fiát Károlyt a legdrágább ajándékokkal lepte meg.

1338-ban, mint állítják, Visegrádra jött egy „ruthen” Locha, vagy Venczel szerint Luchka nevű fejedelem számos kíséretével, hogy Károly királynak hódolatát kifejezze, s vele baráti szövetséget kössön.

Midőn a lengyel országgyűlés a gyermektelen Kázmér király indítványára s a magyar követek ajánlatára Lajost, Róbert Károly fiát jövődöbéli trónörökösül kikiáltá, Kázmér 1339-ben ujjal fényes lengyel követséggel jött Visegrádra, hogy a királynak és fiának az örömdetes hírt meghozza.

1342-ben meghalt Károly, különösen megsiratva a visegrádiak által, kik neki jólétüket s városuk jelentőségét köszönek. Károly ugyanis Visegrádon egyéb kormányépületeken kívül királyi pénzverdét is állított; várkapolnáin kívül pedig, melyek közül a felső várban levő Ker. sz. Jánosnak tiszteletére vala szentelve, s különös pápai ájtatos szabadalmakkal birt, a község számára egy szép plebánia templomot is építtetett Szűz Mária tiszteletére góth modorban, mely, úgy látszik, a kálváriahegyre vezető új út mellett állott, miként ezt az ott található omladékok s kiásott sírkövek is bizonyítják; általában Károly mindent megtett, mi kedvencz Visegrád városának valamikép előnyére szolgálhatott.

Lajos, Károly fia, ennek halála után, Kázmér lengyel király és Károly morva herceg jelenlétében ünnepélyesen megkoronáztatott, s a kormánypálczát negyven éven keresztül oly szerencsésen viselé, hogy a hálás magyar utódok részéről a „Nagy” melléknévvel tiszteltetett meg. Lajos ugyan a tulajdonképeni királyi lakhelyet 1350 után Visegrádról Budára tevő át, s az ország fővárosának mindig megadá a kellő előnyt: mind e mellett életének nagy részét Visegrádon is tölté; és ha hosszú uralkodásának minden mozzanatait, melyek Visegrádra némiképp vonatkoznak, tekintetbe venni akarnók: nagyon sokat kellene életéből elbeszelnünk; de mivel ez szándékunk nem lehet, csak egyetmást emlétünk. Midőn 1348-ban első nápolyi hadjáratából Visegrádra visszatért, négy olasz királyi herceget, ugymint Durazzói Lajos és Róbertet, továbbá Tarenti Fülöpöt és Róbertet hozta magával, kiket mint foglyokat Salamon-toronyban őriztetett, s csak a második olasz hadjárat után bocsátott szabadon.

A második, mi Lajos idejéből említésre méltó, Visegrádnak magyar és német városra való felosztása. Ez két eredeti kéziratból tűnik ki, melyek az esztergomi primási levéltárban léteznek.¹³ Az egyik okirat egy házvevése és eladásáról szól, és a mi tárgyunkra vágó helyek így hangzanak: „Nos Leo iudex in Wysschegrad etc. Memoriae commendamus, quod Gunterus Saxo monetarius unam aream in Hungaricali civitate retro claustrum St. Ladislai Regis ex opposito curiae camerae regaliū existentem etc. In cuius rei testimonium sigillum civitatis Wysschegradiensis praesentibus est appensum. Datum in Wysschegrad, sabbato proximo post Festum B. Jacobi Apostoli maioris 1356.”

¹³ Ezek és más kéziratok, valamint több Visegrádra vonatkozó munkák fölhasználását Knauz Nándor, primási levéltárnoknak köszönhetem.

A másik okirat pedig egy palota adományozásáról szól, melyet a király egyik titkárának, Miklós mesternek tett, s melynek ide vonatkozó helye így hangzik: „Palatium seu domum lapideam quondam Conradi Svevi machinatoris nostri in civitate nostra Wysegradyensi Teutonicali per viam eiusdem civitatis transversaliter sitam, quam quondam Dominus Nicolaus Archiepiscopus Strigoniensis ab eodem Conrado comparavit et demum idem Dominus Archiepiscopus pro mansione et habitatione Domini Ladizlai Ducis Oppulensis consanguinei nostri nobis vendiderat etc. 29. Sept. 1370.”

Visegrádnak magyar és német városra való felosztásáról a város akkori lakóinak nemzetiségére lehet következtetni. „Német városnak” azon rész neveztetett, mely közvetlen a királyi palotával összeköttetésben létezett, és falakkal volt körülvéve; míg a magyar rész inkább egy külvároshoz hasonlítva, a mai Lepencz völgy felé terjeszkedett, és egy sz. Györgynek szentelt kápolnával is birt, mely Zsigmond király alatt 1421-ben egy ház hozzá építése által nagyobbítván, sz. Ferenczrendű zárdává alakíttatott át.

A harmadik, mit Lajos idejéből említhetünk, az, hogy a már sokszor említett Kázmér, lengyel király, a Záchféle szomorú esemény okozójának halála után 1370-ben még egy fényes lengyel-küldöttség jelent meg Visegrádon, hogy a királyt a neki jutott lengyeltrón elfoglalása alkalmával üdvözölje, és az alattvalói hűségéről a szokott módon biztosítsa.

Vége még egy 1381-ben kelt s Magyarország akkori legfontosabb kilencz városainak, mint Buda, Visegrád, Székesfehérvár, Kassa, Temesvár, Zágráb, Nagyszombat, Pozsony és Sopronynak nevében kelt okmány említendő, mely Hedvégnék, a király második leányának Vilmos osztrák herczeggel való eljegyzésére vonatkozik, s az említett kilencz város pecsétjeivel ellátva - melyek közül csupán a visegrádi van vörös viasszal lenyomva - Bécsben a császári titkos levéltárban őriztetik.¹⁴

Lajos 1382 szept. 11-én halt meg, és Mária leánya követé őt az uralkodásban. Mária idejéből is igen szomorú eseményt kell említenünk, mely Visegrádra vonatkozik. Mária ellen ugyanis Durazzói Károly, ki a történelemben Kis Károly név alatt ismeretes, mint pártkirály lépett föl. Hogy ez láb alól eltéessék, Forgách Balázs Erzsébet anyja királynővel egyetértve 1386 febr. 7-én a budai várban a szerencsétlen Károly ellen gyilkos merényletet kísérelt meg; midőn azonban a megsebzett magához jött, Erzsébet őt Visegrádra hozatta és a Salamontoronyba záratta, hol febr. 24-én megfojtatott. Horváth állítása szerint a meggyilkoltnak hullája egyházi átok miatt négy évig maradt a tömlöczben eltemetetlenül, s csak IX. Bonifác pápa rendeltére 1390-ben egy visegrádi zárda sirboltjában temettetett el.

Erzsébet anyja királynő később Mária leányával együtt a boszút forraló ellenpárt kezei közé került. Miután Novigradban - Dalmáciában - az anyja királynő a Károlyon elkövetett gyilkosság megtorlásául szinte megfojtatott, Mária királynő pedig a fogságból ki nem szabadulhatott: az ország rendjei 1387-ben Budán Zsigmondot, Mária férjét, a királyné mellé törvényes uralkodóvá kiáltották ki.

Zsigmond, ki a budai királyi várat megnagyobbította, valahányszor az országba jött, közönségesen Budán tartózkodott. Mily gyakran és mily huzamosan mulatott Visegrádon is, nehéz meghatározni. A történelem azonban a királynak egy kényesült visegrádi tartózkodásáról tesz említést, ez pedig 1401-ben történt, midőn az ország rendjei, Kanizsai János esztergomi érsek élén, apr. 28-án a budai várban fölfegyverkezve megjelentek, s a királyt egyszerűen fogolynak jelentvén ki, először Visegrádra, innen pedig később Siklósra szállították.¹⁵

¹⁴ Wenczel G. Századok. II. évfoly. 405. lap.

¹⁵ Horváth M. Magy. orsz. tört. II. köt. 231. lap.

Állítják azonban, hogy Zsigmond kellemes körülmények között és fontos politikai kérdésekkel elfoglalva tartózkodott volna Visegrádon. Így ír Häufler: „Visegrád falai között Zsigmond idejében fontos fejedelmi gyűlések tartottak. Itt engesztelék ki Zsigmond Albrecht szász herceget nürnbergi Hohenzollern Frigyes várgróffal; itt tétetett le az alapkö a porosz állam keletkezéséhez, miután Zsigmond Brandenburg tartományát Hohenzollern Frigyesre iratá át. Visegrádon történt az is, hogy Zsigmond az V. Albrecht herceg ügyében felmerült gyámsági viszályt Vass Ernő és az osztrák rendek között kiegyenlíté; ugyanez alkalmával 1411-ben a 13 éves Albrecht, Zsigmond 3 éves leányának, Erzsébetnek eljegyeztetett. Tekintélyes osztrák nemes családok is voltak akkor a herceg kíséretében Visegrádon, névszerint: Valsee Ruprecht, ki gyámnoknak is kineveztetett, Lichtenstein János, a nagyhatalmu udvarmester és mások.”¹⁶

Venczel ezen kívül azt is állítja, hogy Jagellói Ulászló lengyel király 1412-ben Zsigmondot Visegrádon meglátogatta és nála 7 napig tartózkodott, mely idő alatt még a várőri szolgálat is lengyelekre bízott; szerinte ugyan akkor a lengyel korona is, mely Nagy Lajos ideje óta a többi jelvényekkel itt őriztetett, a lengyel királynak adatott volna vissza.¹⁷

A visegrádi polgárok azonban, úgy látszik, Zsigmond idejében házaikat igen nyomorult állapotban tartották; mert különben alig lehetne megmagyarázni, hogyan adhatott ki a király, midőn városának ezen állapotját látta („*Conspecta ruina civitatis nostrae Vissegradensis*” mondja királyi rendeletében) oly parancsot, hogy mindenki, bármily állásu legyen is, Visegrádon levő házáat elkobzás büntetése mellett egy év lefolyása alatt megújítani és jó karba helyezni tartozik. És valóban, midőn a helyreállításra kiszabott határidő elteltével ily „elhanyagolt” ház találtatott, a király által tényleg elkoboztatván, 1412-ben János esztergomi érseknek adományoztatott. E ház helyifekvése az okmányban így iratik le: „*Domum seu curiam in civitate nostra Vissegradensi in vicinitatibus domorum eiusdem Domini (Joannis) Archiepiscopi et fratrum suorum ab oriente, et Magistratus Cruciferorum de calidis aquis Buden, ab occidente sitam.*”¹⁸ Ebből az is kitűnik, hogy itt a budai meleg forrásokról (Császárfürdő) ismeretes János lovagok saját házzal bírtak, az esztergomi érsek pedig több házzal rendelkezett.

Zsigmondot követte Albert, ennek alig két évi uralkodása után pedig a királyi pálcza özvegyének Erzsébetnek mint törvényes királynőnek jutott; azért nemis késtek az ország rendjei neki Visegrád várát az ott őrzött koronával együtt átadni.

Azonban Erzsébet nemsokára igen népszerűtlen lett, egyebek közt azért is, mivel Visegrád várát és a koronát a büszke és gyűlölt Czillei házzal rokonságban levő Gara Lászlóra bízta. Erzsébet tehát csak rövid ideig tartózkodott Visegrádon - eltávozott, hogy soha többé ne térjen vissza, és magával vivé a koronát, mely csak 23 év után hozathatott ismét vissza a hazába. A koronának a várból való elsikkasztása körülményesebb leírást igényel.

Az érdekes állapotban levő 30 éves Erzsébetnek az országgyűlés indítványa szerint a csak még 15 éves Ulászló lengyel királylyal kellett volna egybe kelnie, s ez utóbbinak magyar királylyá is kikiáltatnia. A királynő ez egyenlőtlen összeköttetést ellenezte, s végtére csak oly föltétel alatt egyezett bele, hogy ha netalántán fiut szülne, ez legyen a trónörökös. Erre a követek azonnal Lengyelhonba indulának, hogy Ulászlót az itt határozottakról értesítsék. Erzsébet mélyen sértve érezvén magát, Visegrádot elhagyá és Pozsonynak vette útját. Komáromban azonban megállapodott, s komornái egyikével, Kottáner Ilonával, közlé azon

¹⁶ Visegrádi Album 6. lap.

¹⁷ Századok II. év foly. 410. lap.

¹⁸ G. Fejér. Cod. dipl. Hung. Tom. X. vol. V. pag. 302.

tervet, melyet Czillej Ulrikkal kifőzött, hogy tudni illik Kottánerné Visegrádra térjen vissza, és a koronát hatalmába kerítvén, azt Komáromba hozza föl.

Kottánerné 1440 febr. 20-án legnagyobb szerencsével vitte véghez a fontos megbízást, s tulajdon emlékirataiban¹⁹ a korona elsikkasztásának körülményeit így beszéli el:

Egy magyar nyújtott neki ez ügyben segédkezet, a ki a dologban hívségesen, bölcsen és férfiasan járt el. Fekete bársony kabátja alatt egy lakatot, és nemez cipői mindegyikében reszelőt tartott elrejtve. Kottánerné magával vitte a királynő kis pecsétjét és a három előajtó kulcsait; a várgróf, ki betegsége miatt a szobaajtó előtt nem alhatott, kendőjét az ajtólakatra tévé és azt pecsétjével meg jegyezte.

A leányok - kik főasszonyuk elutazása után a várban maradtak volt - nagyon örültek, hogy a királynőhez vissza fognak vitetni; és így kopogtattak és kalapáltak a szekrényeken, melyek az elutazásra voltak készítve, egészen esti nyolcz óráig. Miután mindenki mély álomba el volt merülve, Kottánerné gyertyát gyújtott, és átnyujtván megbizottjának a lakatot, pecsétet s a kulcsokat, vele és inasával, a ki esküvel kötelezé magát hallgatásra, a korona boltba lopódzott, melybe egyrészt a kápolnán és Kottánerné szobáján, másrészt pedig a várgróf hálószobáján keresztül lehetett bejutni. Mig Kottánerné nagy aggodalommal imádkozott, és Mária-Czellbe mezitláb teendő zarándokolást, imákat, böjtöket s e féléket fogadott, mi alatt kétszer valami csörgés által, mintha az pánczélos férfiaktól származnék, megriasztatott: kísérei a pecséteket levevék és lakatokat átreszelék; de a korona tokján a zár oly erős volt, hogy azt csak megégetés által lehetett kinyitni. Az ajtók most újra becsuktván, a királynő pecsétjével ellátattak; a kendő és pecsét is oda tétetett, a mint az előtt volt. A koronát a kápolnán keresztül vitték, a hol sz. Erzsébet nyugodott (az az talán, hol e szentnek ereklyéi voltak). Kottánerné kíséroe a vörös bársony párnát egy kissé kiürité, s belé rejtven a koronát, azt újra bevarrta. Ez alatt csaknem megvirradt; a leányok nemsokára fölkeltek s útra készültek. Az inas, ki a korona elsikkasztásnál segédkezet nyújtott, az említett párnát vállán a szánra vitte, és egy tehénbőrt tett reá, melynek hosszú farka lefüggött. Visegrád városában azután egy héringet reggeliztek, és még a templomban épen a nagy mise tartatott, egy szánra és egy kocsira ültek, hogy még az nap Komáromba jöhessenek. Kottánerné a párna tollas részére ült, s azt még evés közben sem hagyta figyelmén kívül. A szán szerencsésen jutott át a vékony jégen, a szekér azonban majd hogy be nem tört; mind a mellett későn ugyan de szerencsésen érkeztek meg Komáromba. Ugyan azon éjjel, febr. 22-én megszületett László király, és még az nap Dénes, esztergomi érsek által megis kereszteltetett. Egyszersmind futárok is siettek az örökös tartományokba és Lengyelhonba, hogy a követeket visszahijják.²⁰

Eddig terjed Kottánerné elbeszélése. Mi tartandó abban regényes fölpipezésnek s asszonyi fecsegésnek, feszegetni nem akarjuk. A tény azonban, a melyről itt egyedül szó van, eltagadhatlan: hogy a korona Visegrádról elsikkasztatott, Erzsébet által Frigyes császárnak elzalogosított és csak 1463-ban hozatott vissza az országba.

* * *

Mind azt, a mit eddig Visegrádról, nevezetesen pedig az építkezések és műkertekről mondtunk, elhomályosította azon idő, a midőn Korvin Mátyás dicsőségesen uralkodott vala. E hatalmas király fejedelmi várát Budán jelentékenyen nagyobbítá s felékesité; idejének nagyobb részét is Budán tölté: szívének mindazáltal különös szeretettel kellett Visegrádon is függnie, a mennyiben itteni ideiglenes tartózkodási helyének fölépítésére általában, különösen

¹⁹ Aus den Denkwürdigkeiten der *Helene Kottanerin*. Seit. 19.

²⁰ Häufler átirata.

pedig mind annak kivitelére, mi egy hatalmas fejedelem kényelme- és pompájához tartozik, annyit tett, mint elődei közül egyik sem, Róbert Károlyt sem véve ki.

A verulin, a király udvari építész, Galeo és Bonfin, mint egykoruak, kik Visegrádot virágzása korában látták, nemkülönb Oláh Miklós, esztergomi érsek, és Velius, I. Ferdinand történetírója tüzetesen leírják az akkori visegrádi királyi palota pompáját. Bonfin, ki Averulin kéziratát latinra fordítá, szóról szóra ezeket mondja: „Vysegradum, priscorum quondam regum arcem, in editissimo loco sitam, subiacentem regiam (Mathias) sic amplificavit, sic hortis, vivariis ferarum et piscinis excoluit, ut aedificiorum superbia alia quoque superare videatur. Apparatus hic attalicos, et laxa triclinia, ambulacra tectorio opere candidissima, et fenestras superbissimas cernere erit. Hic horti, fontesque pensiles, qui porphyreo marmore, aeneoque solio culti sunt.”

Nagyon tüzetesen tárgyalja Visegrád hajdani fényét Oláh érsek, ki után Häufler így ír:

„Az alsó udvari vár parti palotái a védő folyam vártól (Salamontoronytól) egészen a jelenlegi erdészeti hivatalépületéig terjedtek ki. Mintegy 200 lépésnyire a dunaparttól volt a főbejárat; a közbeeső tér fasorokkal vala beültetve. A főkapun egy parkféle, mintegy 200 lépésnyi hosszú és 100 lépésnyi széles udvarra lehetett jutni, mely udvar köröskörül virágokkal, közepén pedig alabastrom kúttal ékeskedett, és egy márvány oszlopokon nyugvó templomféle kupulya által védetett a napsugarak ellen. A terasz-moderu felső udvarra márvány lépcső vezetett; e tér is alabastrom szökőkúttal s virágokkal valamint ritkaszépségű növényekkel vala feldiszlítve. Közvetlenül a szikla mellett a felső vár tövében a hosszúra nyuló királyi palota állott, melynek termei arannyal s remek faragványokkal valának kirakva, s magas ablakokkal ellátva, honnan a már akkor németek által lakott Nagy-Maros városkára a legszebb kilátás nyílt. Mindkét oldalon a paloták oldalszárnjai nyultak.

Mátyás király a partpalotát is gyönyörű várkapolnával szépítette, mely mozaikkal és arannyal, remek szentségtartóval s alabastrom oltárokkal vala ékesítve; nemkülönb fürdőekkel, halastavakkal és függőkertekkel, melyekhez 40 hét-nyolcz rőf szélességű kőlépcső vezetett; sőt a körül fekvő hegyek, nevezetesen azok keleti lejtői a fővár és a Salamon-torony között gyönyörű parkokká, a távoliabbak pedig állatkertekké - melyeknek egy részében párduczok is tartattak - idomíttattak át. A dunapart hosszában egy hely a testgyakorlat, s egy pálya a versenyfutárok számára vala készítve.

Körölbélül azon irányban, melyet ív alakban a fővárba vezető régi út leír, vezetett a hársfasor azon tóhoz, melynek nyomai mainapság is szemlélhetők, s melyet egykor a múzsák szobrai, és föléjük helyezett s őket mintegy védelmező Ámor szobra ékesített; sőt annak közepén szökőkút is vala, melyből ünnepélyes alkalmakkor felváltva vörös és fehér bor szökkelt föl. Az egészet végre bekeríték a római módra épült s a hegységeken keresztül vezető királyi országutak. Összesen 350 királyi épület: termék, csarnokok s lakok valának, melyeknek szépsége az egykoruakat kivétel nélkül bámulatra ragadta. Egy Korvin Mátyás udvarába küldött török követ ezek által annyira el vala ragadtatva, hogy küldetésének célját elfeledé; Oláh érsek pedig a párizsi országházon kívül egy palotát sem ismert, mely a visegrádival mérkőzhetett volna.”

Ez okból egy Mátyás király udvarában tartózkodó pápai követ 1483 okt. 25-én IV. Szixtushoz intézett levelében Visegrádot „földi paradicsomnak” nevezé; ez okból kiáltott föl Timon szónoki ihletséggel: „Vyssegradum adest, cedite regiae, principum palatia cedite! Aut si causae fiditis, date trecentas et quingenas in unum corpus coactas aedes, plurimas tristegas. Praebete quatuor regibus una amplissimum hospitium. Ostendite conclavia tignis, tabulisque inauratis, plus quam dici potest, decora; vultis plura: exhibete pensiles areas, fontes alabastrinos,

marmoreosque miro artificio confectos, ac vino modo rubro, modo albo fluentes, dum Mathias triumphos ageret.”²¹

Visegrád aranykorszakára Mátyás alatt vonatkoznak több helyek különféle elnevezései is, melyek itt mainapig megőriztettek a nép ajkain: így egy ösvény, mely a felső vártól a hegyeken keresztül Bogdányra vezet, „Királyi út” név alatt ismeretes, ama nagy a Salamontoronytól kelet felé eső hegyöböl, hol a legnagyobb kert terült el, várkertnek (Schlossgarten) hivatik; és egy e bájos hegység közepén fekvő forrás „Királyi- vagy Mátyás-forrásnak” neveztetik.

Fontos diplomaciai alkudozások és összejövetelék Mátyás uralkodása alatt Visegrádon nem fordultak elő, mi bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy a király e helyet csupán nyári kirándulások- és vadászatokra szokta volt használni. Csak azt említjük, hogy egykori tanítóját s tanácsadóját, Vitéz János, esztergomi érseket, valamint Várday Péter, kalocsai érseket is egy ideig a Salamontoronyban tartá fogva, és hogy Podiebrad György cseh király, Viktorin nevű bátor fia, ki egy csatában a király kezeibe került, három éven keresztül szintén Visegrádon volt letartóztatva, „Wo der junge Mann - mint Feszler magát kifejezi - auf das Anständigste behandelt, unter den Annehmlichkeiten schöner Natur und Kunst des Lebens geniessen, und seiner unterbrochenen Laufbahn drückendes Gefühl weniger empfinden sollte.”²²

Visegrád lakóinak azonban Mátyás nagyonis kedvezett, mert oly nagy szabadalmakkal ruházta föl őket, melyek ön maguknak, sőt az egész országnak is kárára valának. E tulszabadalmazás, úgy látszik, közmondássá vált igazság érzetén (Meghalt Mátyás király, oda az igazság!) jókora csorbát ejte. Azért az ország rendjei is indíttatva érzék magukat ily mások kárára szolgáló előjogokat egyszerűen eltörölni, mint azt az 1492-ki országgyűlés 102-ik törvénycikkelye is bizonyítja, mely így hangzik: „Illa damnabilis libertas civitati Vysegradiensi per quondam Dominum Mathiam Regem concessa, ea videlicet, quod nemo de quocunque excessu, sed nec debito, cuipiam iuri stare de civibus ipsius civitatis deberet, omnino extincta abolitaque, ac inanis et vana habeatur.”

A korona Mátyás idejében is úgy mint addig Visegrádon őriztetett; Mátyás halála után pedig a vár a koronával együtt természetes fia, Korvin János, kezében maradt. Ennek elejénte kilátása volt a magyar trónra; de a koczka másképp fordult. Az ország rendjei ugyanis II. Ulászló cseh királyt ültették a trónra, s Korvinnak Visegrádot koronástul együtt az ország részére kellett átadnia. Hogy jövődöbeli korona sikkasztásoknak - mint Erzsébet, Albert özvegye alatt történt - elejét vegyék, az ország rendjei Ulászló megválasztatásánál törvényt alkottak, mely rendeli, hogy a régi szokás s az összabadság szerint a praelátusok és az országnagyok közül koronaörök választassanak, kiknek Visegrád, hol az ország koronája régóta őriztetett, adassék át.

Ennek emlékére egy márványtáblát helyezének ama terem külső falába, mely a várudvarra nézett, s melyben a korona őriztetett; ezen tábla több címerrel vala ékesítve, MCCCCLXXXIII. (1493.) évszámmal, és, b. Mednyánszky Alajos véleménye szerint, következő felirással ellátva:

VRBANO PONTIFICI AGRIENSI EX POSONIENSI VICO
NAGI LVCH ORIVNDO ET STEPHANO VAIWO
DE TRANSILVANO POST REGIS WLADISLAI
CORONATIONEM DELECTIS CORONAE CVSTODIBVS

²¹ Celebr. hung. urb. et oppid. topogr. Pars II pag. 44.

²² Die Geschichten der Ungern. Von I. A. Feszler. Theil V. Seit. 241.

Ezzel végződik ama időszak, melyet Visegrád aranykorszakának neveztünk. Mert ámbár II. Ulászló, nem különben fia II. Lajos 10 évi uralkodása alatt a vár föntartásáról gondoskodva volt; és ámbátor Lajos neje, Mária királyné, még a mohácsi vész előtt 25 pénzverőt hivatott Bécsből, kik a budai és a visegrádi verdékben azonnal alkalmaztattak;²³ mindazáltal II. Lajos haláláig Visegrádon semmi különös nem történt; a szerencsétlen mohácsi ütközet után azonban valamint az egész ország, úgy Visegrádnak egykori fénye is hirtelenül enyészetnek indult. A miért is a vár és a város sülyedésének és végképeni romlásának leírására térünk át.

²³ Egy nyugtatványféle eredeti kézirat, mely a primási levéltárban létezik, így hangzik: „Joannes Haller in officina sua Wyssegradiensi a festo Nativitatis Beatissimae Virginis Mariae anni 1524, usque festum Nativitatis Domini anni eiusdem cudere fecit marcas puri argenti 600. ex quibus ad rationem Maiestatis Regiae per florenos duos denarios quinquaginta singulas marcas computando provenerunt floreni 1500. Joannes Haller, aulicus Regiae Maiestatis, m. p.”

Visegrád fényének letűnése, s a vár és a város pusztulása.

Habemus omnino, cur arcis urbisque Visegradensis fortunam doleamus, si doluisse sat sit, quod dedolere possis nunquam.

Nicolaus Oláh.

A mohácsi ütközet idejében 1526-ban a korona az ország törvényei szerint még Visegrádon őriztetett, és Zápolya János, erdélyi vajda, s Perényi Péter koronaőrre bízott. Minthogy azonban Zápolya pártja által királynak kiáltatott ki, társa Perényi kiadta neki a koronát, és Zápolya megkoronáztatása Székesfehérvárott tényleg végre is hajtatott. A koronázási ünnepély után Perényi a koronát Visegrádra hozta vissza. Azonban a következő évben Zápolya ügye rossz fordulatot vőn: ugyanis Ferdinand ellenkirály seregével Zápolya híveit visszanyomván, Visegrád várát is a koronával együtt hatalmába keríté, és diadalmasan vonult Budára; ezután ugyan azon Podmaniczky István, püspök, ki egy év előtt Zápolyát fölkenete, Ferdinándot is Magyarország törvényes királyává koronázta. E koronázás egyszersmind az utolsó is, mely Székesfehérvárott történt; a korona is most hozatott föl utolszor Visegrádra.

Midőn Szoliman 1529 szept. elején Budát bevette és védenczének, Zápolyának, 3000 törökből álló őrséggel együtt átadta: hadseregét Bécsnek indítván, útközben Visegrádot is elfoglalta az ott őrzött koronával együtt, mely Szoliman által Zápolyának adatván át, Visegrádra soha többé vissza nem hozatott. Ferdinand aggódva gondoskodott az ország kincséről; mert midőn a törökök még Belgrád és Mohácsnál táboroztak, Báthory nádort és koronaőrt meginté, hogy a koronát biztonság tekintetéből Pozsonyba hozza föl. Báthory megnyugtatólag felelt. Később, midőn a törökök már Tolna vidékén valának. Ferdinand intését megújítja; ekkor Báthory azt felelé: hogy a veszély fenyegeti ugyan a koronát; de ő maga, társa, Perényi nélkül a koronához nem nyulhat, és miután Perényi fogságban van, a dolgon most már változtatni nem lehet. Erre Ferdinand néhány csapat német katonát szállított Visegrád felé a Dunán azon rendelettel, hogy a koronát, ha másképp nem, erőszakosan hozzák el a várból. De mielőtt még ezek Visegrádra jöttek volna, a vár már Szoliman hatalmában vala.²⁴

Rogendorf, a császári hadsereg derék fővezére, a következő évben ugyan Visegrádot visszavette a törököktől; de miután Budát el nem foglalhata és sikertelenül visszavonulni kényszerült, valószínűleg Visegrád is újra az ellenség kezébe került.

Midőn Izabella. Zápolya özvegye, 1540-ben a pártja által elfoglalt területet Ferdinand királynak visszaadni vonakodott: ez Fels Leonárd vezérlete alatt új császári hadseregeket küldött, hogy az ország fővárosát hatalmukba ejtsék. Mielőtt Fels Budára jött volna, Visegrád alatt megállapodott, hogy előbb ezt foglalja el. Sikertelenül is neki elfoglalni az alsó várat; de a felső vár oly erősen védte magát, hogy ezen alkalommal meg nem hódíthatott. Fels erre az alsó várban őrséget hagyván hátra, főcsapatjával Buda ellen vonult. És ekkor azon különös eset fordult elő, hogy a visegrádi felső várban a Zápolya-párti törökök, az alsóban pedig a császáriak egy egész éven át egymás mellett éltek. Csak midőn Fels, mint az előtt Rogendorf, Budáról sikertelenül visszatért, nyolcz nap alatt Visegrád felső várát is meghódította, mely 1544-ig a császáriak hatalmában maradt.

²⁴ Horváth M. Magy. orsz. tört. III. köt. 52. lap.

De a törökök nemcsak Buda, hanem Vác és Esztergomnak is urai, nem akarák tovább túrni, hogy e török erődök közepett Visegrád császári kezekben legyen. Ugyan azért M u h a m e d , budai és H u s a y , esztergomi basák Belgrádból és más török erődökből segédcsapatokat hozván, 1544-ben ápril hóban Visegrád ostromlását megkezdék. A várórség A m a d e y Péter alatt a leghősiesebben védelmezé magát; de mivel sem Komáromból, sem Bécsből segítség nem érkezett, s miután a gép, mely a vizet a Dunából a várba hajtá, elromlott, a vár-ciszternákban levő viz pedig teljesen elfogyott: a védelmezőknek nem maradt egyéb hátra, mint a várat feltétlenül feladni, a mikor, daczára az ellenkező ígéreteknek, életüket sem ment-hették meg.

Ezután Visegrád 50 évnél tovább török kézben maradt. S miután a törökök csak a védelmezhető részeket szállották meg, a part melletti palotákkal és a műkertekkel pedig mitsem törődtek, hanem azokat magukra hagyták, nem csoda, hogy a török gazdálkodásnak ezen első h u z a m o s időszaka Visegrád hajdani fényének megadá a halálos döfést.

1595-ben a hadiszerencse a császáriaknak kedvezett. Midőn M á t y á s főherczeg egy heves ütközet után az esztergomi várat a törököktől elvette: P á l f y Miklós vezérlete alatt Visegrád várának visszafoglalásához kezdtek. Pálffy mindenek előtt felszólítá a török őrseget, melynek parancsnoka P y r r h u s A g a vala, hogy adja föl a várat, s akkor szabad elvonulást enged nekik. De a törökök részint saját erejük- és a vár bevehetlenségében, részint a közeli török őrsegektől várt segédcsapatokban bizva, az átadás föltételeit visszautasíták. Csak miután a császáriak ágyuikat a legközelebbi, a várnál emelkedettebb hegyre (a Feketehegyre) nagy fáradsággal felczipelék, s onnan a várra sikerrel kezdtek lövöldözni: a törökök elvesztvén bátorságukat föltétlenül megadák magukat. A bevett várban, a magyarok és németek nem kis boszankodására, kik Visegrád átadását joggal maguknak tulajdoníthatták, olaszok hagyattak hátra őrsegül.

De a császáriak csak 10 éven át birták Visegrádot. Mert már 1605-ben L a l a - M u h a m e d nagyvezér ujra bevette Esztergomot, mire a visegrádi olaszország is vagy gyávaság, vagy árulás folytán átadá a törököknek. Ezután a leghosszabb és legszomorúbb időszak állott be, melynek lefolyása alatt Visegrád török kézben sinylődött: ez m á j d n e m 80 évig tartott. Ennek következtében történt, hogy mind az, a mi talán még előbbi időkből Visegrád várának fényéről tanuskodó fönmaradt, most a törökök barbar kezei alatt teljesen tönkre jutott. A törökök - mint már említők - csak az alsó és felső várban laktak, a part melletti paloták egészen elpusztulának; a helység lakói pedig, kik életben maradtak, kivándorlának, úgy hogy az egykor oly kedves, szép házak, templomok és nyilvános intézetekben gazdag városnak nyoma sem maradt.

Csak 1684 és a következő években történt a török járom széttörése, mely alatt az ország nagy része, s így Visegrád is nyögött. Károly lotharingi herczeg a föntnevezett évben a törökök ellen újabb hadjáratot kezdett; ekkor történt, hogy a császári seregek egy része, mely gróf S t a h r e m b e r g Guido parancsnoksága alatt állott, Visegrád várát is, mely részint az idő vas foga, részint a sok ostromlás következtében rendkívül sokat szenvedett, visszavette a törököktől. A vár a császáriak által megszállatott, és a hadsereg Buda felé ment, hogy az ország fővárosát is visszavegye az ellenségtől. Ez azonban még most nem sikerült. A lotharingi herczegnek csapatjaival Buda környékéről vissza kellett vonulnia s a döntő csatát még el-halasztania.

Ezen időközt felhasználván Ibrahim budai basa 1685 aug. elején még egyszer de u t ó l -jára Visegrádot bevév. Csak midőn a következő 1686-ik évben a császáriak részéről a hadmenet megújítatott és Buda a 145 évi török járom alól felszabadított: Visegrád is, és pedig minden vérontás nélkül a császáriak kezébe került vissza, hogy soha többé erődül ne tekintessék. Miután t. i. a törökök most már minden oldalról legyőzettek s az országból ki-

üzettek; miután ezenkívül Érsekújvár és Esztergom váratlan eshetőségekre megerősítették: a császáriak jónak látták Visegrádot mint erődöt teljesen mellőzni. Azért innen minden hadi anyagot részint Budára, részint Esztergomba vittek át, a főfalakat légbe röpítették, s a történetileg oly nevezetes helyet mint r o m o t sorsának engedték át.

Häufler ugyan ezt mondja: „A felső vár valódi rommá lett, midőn Lipót császár 1702-ben szükségesnek tartá Visegrádot szétromboltatni, hogy a Rákóczy kuruczok minden tartózkodási ponttól meg fosztassanak.” Minek alapján állítja ezt Häufler, nem tudom, mert sem Bel, ki Visegrád várának leírását már 1737-ben adta ki, sem Horváth Magyarország történetében a visegrádi vár második szándékos lerombolásától említést nem tesznek. Egyébiránt a lerombolás mikortörténte itt mellékes dolog, mihelyt ama szomorú t é n y áll, hogy osztrákok voltak azok, kik Visegrádot s z á n d é k o s a n rombolák szét. Ez elég nekünk; mert itt nem volt szó valamely közönséges várfészekről, melyből az ököljog korában a „Nagyságos urak” gyakran kirohantak, hogy a lent elvonuló „polgári söpredéket” kirabolják, hanem egy történetileg igen fontos épületről, melyen minden művelt s hazafias érzelmű honpolgár szíve teljes kegyelettel függött; azért feljogosítva érezzük magunkat, hogy a történetnyomozás s különösen a régészet szempontjából Visegrád várának ama s z á n d é k o s szétrombolását mint örökké tartandó szennyfoltot megbélyegezzük!

Uj idő.

Visegrád különös tekintetét és minden legkisebb megmaradott régiségeinek fentartását érdemli, annál is inkább, mivel a mindent megemésztő idő pusztulása siető lépéssel előmenvén, bennünket kevés idő alatt még az utolsó maradványtól is megfoszthat.

Báró Mednyánszky Alajos.

Necht' jen z hradů dávné slávy zbyla
Porouchaná, osamělá zed',
Slova mužná kdyby hlaholila,
Ohlas z rumů dal by odpověď!

J. E. Vöcl.

Az előbbi fejezetben láttuk, miként fogyott Visegrád királyi várnak hajdani fénye s a város jelentősége, míg végre mind a kettő az enyészet teljes martalékává lett. Lássuk most röviden, miként szedte magát össze újra a község, s mi történt később az akkor még mindig hatalmas várromokkal.

Mintegy húsz évvel a háboru után, tehát a 18-ik század első tizedében, egy kis német gyarmat települt le az őstisztességű Visegrád elpusztult talaján, hogy az elhagyott vidékre új életet leheljen.

1712-ben a helység már plebánia községgé alakult, melyhez egyházi tekintetben Dömös, Pilis-Maróth, Kis-Oroszi, később Szent-László községek is tartoztak. Mily szerény lehetett azonban a kezdet a lakosok számát illetőleg, abból is kitűnik, hogy 1722-ben, tehát tíz évvel a plebánia község megalakítása után, dacára annak, hogy öt helység egyesült egy plebániába, az anyakönyvekben csupán 45 újon született gyermek találhatók beírva.

Az itteni földes ur ez időben gróf Stahremberg vala.²⁵ Ennek adományozta Lipót császár a helység területét a romokkal és a határos nagy hegyierdőségekkel együtt.

Azonban Stahremberg nem sokáig maradt Visegrád birtokosa, mert már 1756-ban a korona fordul elő mint ezen vidék tulajdonosa;²⁶ ezóta Visegrád mint az ó-budai kamarai uradalomhoz tartozó „korona mezőváros” (Oppidum coronale) ismeretes.

De a mily arányban népesült s terjedt a helység, ép oly arányban omladoztak a romok. Minden az építésre alkalmazható anyag lassanként elhurczoltatott a várból: szabályosan vésett homlokzat köveket, lemezeket, párkányköveket, kőből faragott ablakrámákat, ékesített szobrokat, egy szóval mindent, a minek valamikép hasznát lehetett venni, kifeszétettek s elhurczoltak. Minek is kimélt volna ilyesmit a műveletlen paraszt? - Minek akadályozott volna ily tetteket a félművelt lelkész vagy kamarai hivatalnok? - Hiszen mind kettőjüknek élő

²⁵ „Anno 1736. die 15. Dec. inchoavi curam animarum in exempta parochia Vissegrad, qui antehac in Maros in vinea Domini desudabam, mihi collata Paulo Brankovicz ab Excell. ac Illust. Dno Comite Thoma a Storhenberg etc.”

Matr. bapt. par. loci ad annum 1736.

²⁶ „Domina Terrestris et Patrona (in Visegrád) est Sacrat. Caes. Reg. Maiestas, habens ius Praesentiae.”

„Una plaga arboribus plena per Dnum Nefczer plenipotentiarium Dominii Stahremberg parochus usuanda admissa. Parochus Brankovicz plagam illam supra novas vias exstirpaverat in parte, dein exstirpatio sub moderno Parochus intermissa, ubi Camera hoc Dominium occupasset.”

Visitatio Canonica parochiae Visegrád peracta 29. Mai 1756. (Ex archív, par. loci.)

példával szolgáltanak a finom műveltségű osztrák vezérek arra, minő bánásmódban részesüljenek a történelmi fontosságú maradványok! Így történt, hogy maga a r o m , a helyett hogy legalább mint ilyen megóvatott volna, végképen összeromboltatott!

* * *

Midőn én 1866-ban visegrádi plebánosnak kineveztettem, s magamnak helyben mindenről elegendő tájékozást szereztem: erősen föltettem magamban, hogy mindent mozgásba hozandók, a mi által ezen annyira elhanyagolt várromok jobbra fordulta valamikép előidézethetnék. Az első két évi itt létem alatt azonban ezen irányban csak kevés történhetett, azon egyszerű oknál fogva, minthogy Visegrádon más elhanyagolt tárgyakat is találtam, a melyeket előbb illendő állapotba hozni hivatásomnál fogva kötelességem vala. Csak 1868-ban lőn lehetővé, hogy kedvencz tárgyommal jobban foglalkozhattam.

A mire, előlegesen legalább, igen nagy szükség volt, abban állott, hogy a várhoz a kálvárián keresztül egy rendes út készítségék. Miután a község szándékom keresztül viteléhez készséggel járult; és én egy beltelki szőlőnek tervemhez szükséglett bizonyos részét kisajátítám s a közjónak ajándékozám: akkor az egész község segítségével a helység közepéről a várig részben egészen új utat csináltattam, a melyen, a kálvárián át, elég kényelmesen eljuthatni a felső romokig.

Ez megtörténvén, ugyan azon évben még - célomat szem előtt tartva - egy lépést tovább tevék. Ismeretes dolog, hogy a mi hazai történészeink, költőink, festészeink, szobrászaink s mások, Zách Feliczián s leánya Klára borzasztó tragoediáját ismételve előállították s előállítják: de itt, a szomorú esemény színhelyén, öt század óta semmi sem történt, a mi a szerencsétlen Zách nemzetség némilegi rehabilitációjára, s az ártatlan Klára emlékezetére szolgálhatna.

Azért gondoltam, hogy jól cselekszem, ha e tekintetben legalább annyit teszek, a mennyi egy vidéki plebánosnak tehetségében áll. Ez okból egy nagy, 9 lábnyi magas vas keresztet csináltattam, azt egy oldalról egészen megaranyoztatám, az eseményekre vonatkozó felirásokkal ellátatám, és a szerencsétlen Zách Klára emlékezetére egy kiálló sziklacsúcson a várromok alatt nyugot felé felállítottam. Ezen látható jel, ezen, bár mennyire szerény emlék, hangosabban szóland - kívánságom szerint - a mellette elmenő vándorhoz, mint azt bár milyen szép beszéd vagy sikerült költemény tehetné.

De én ezen emlékjelvény felállítása által mást is el akartam érni: az volt t. i. szándékom, hogy az ország, különösen a fővárosi lakosság figyelmét nagyobb mérvben fordítsam Visegrádra. Hogy ezt elérhessem, ahhoz szükségeltetett, hogy a tartandó kereszttszentelés alkalmából nagyobb, nem annyira egyházi, mint inkább nemzeti ünnepélyt rendezzek. De ennek tartására az idő őszkor már nagyon előre haladt volt, s így történt, hogy ezen tervileg kiszámított ünnepély jövő évre halasztatott.

Az 1869-ki év valamint a Zách Klára ünnepély tartására határozott nap (14-ik szept. de szeles idő következtében 19-re áttéve) elérkeztek, a mi lapok útján eleve köztudomásra juttatott.

Miután nem lehet szándékom itt az egész ünnep lefolyását leírni; miután a nyilvános lapok mindjárt akkor a tárgyhöz szólottak s az alapgondolatról, a mely az ünnepélyre alkalmat szolgált, elismeréssel nyilatkoztak; azért csak annyit mondhatok, hogy ezen sajtószerű nemzeti ünnepély által szándékomat: az ország figyelmét Visegrádra irányozni, elértnek tekinthettem.²⁷

²⁷ Legyen szabad csak két nagy magyar lapból néhányszor az ünnepélyre vonatkozó sort közlenem, hogy lássa az olvasó, mikép fogta fel az ünnepet a sajtó s hogyan nyilatkozott róla?

Miután ily módon az utat előkészítém, most már a tulajdonképi céljaim után láthattam; ezek pedig nem valának egyebek, mint: a várromok megóvása s részbeni megújítása.

Egy közönséges kihallgatási napon 1870 márcz. hó első felében a kultuszminiszteriumnál megjelentem, hogy bizonyos iskolai ügyemet b. Eötvös miniszternek előterjesszem. Ezen tárgy elvégezte után a miniszter figyelmét a visegrádi várromok elhagyatott állapotjára irányzám, s e tekintetben hatalmas közbenjárásáért esedezék. Ő figyelmeztetésemet szívesen fogadta, s íróasztalához élénken közeledvén, s magának jegyzeteket tévén, azt mondá: hogy ő a szükséges rövid idő alatt megteendi, megkért egyszersmind, miszerint addig legalább magam tennék, hogy a pusztulások tovább ne terjedjenek. Ez első lépésemmel egészen megvalék elégedve, mert a miniszter nyilatkozatából s viseletéből láttam, hogy az ügyet teljes komolysággal fogta föl. De mihelyt haza jövék, eszembe jutott az ismert: „Verba volant, scripta manent”, s ez ügyben mindjárt 1870 márcz. 20-ról kelt egy rövid de nyomatékos „Emlékiratot” nyújtottam be a kultuszminiszteriumhoz.²⁸

Ezzel meg nem elégedve, ugyanazt egy pesti lapnak küldöttem be közlés végett, hogy lássam, miként ítélend majd a sajtó ezen ügy fölött. Mert a napisajtót, mely a közvéleményt nagy mértékben képviseli, mainapság büntetlenül ignorálni nem szabad. Itt is jó fogadtatásban részesült a tárgy, s a lapok oda nyilatkoznak, hogy a visegrádi romok megóvására a kormány részéről szükséges lépések minél előbb megtéessenek.

Ezután oly férfiakat kellett az ügynek megnyernem, kiknek nagy befolyása a kívánt eredményt föltétlenül létre hozhatta. Azért körutat tettem Ipolyi, Rómer, Henszlmann. Arányi régészek, Schultz építész, Horváth történész és másoknál, s kértem ezen urakat, hogy a megkezdett ügy keresztülvitele végett tekintélyök súlyát mérlegbe vetni szíveskedjenek. Ezen urak nemcsak ígértek, de mindent megis t e t t e k, s nevezetesen kivitték, hogy a magy. Akademia az ügyet sajátjává tévén, az óhajtott értelemben Eötvös miniszternél, ki egyszersmind az Akademia elnöke is vala, lépéseket tenni elhatározta. Most már a kedvező siker fölött alig lehetett többé kételkedni.

Ezután egy igen kedvező eset jött közbe. Ápr. 18-án husvét hétfőn a magyar társaság egyik gőzhajója (Baranya) próbaútját tévén, Nagy-Maroson Visegráddal szemben megállapodott. A hajón több jeles személyiség vala, kik közül a házigazdát képviselő Zichy Jenő grófon kívül csak Türr Istvánt említém. A víg lakoma folyamában, magyar szokás szerint, számos felköszöntések történtek. Most Türr tábornok emelé föl poharát, és a szemben fekvő visegrádi romokra mutatva, lelkes beszédet tartott ezen minden magyar szívéhez nőtt emlék

A „Hon” tudósítója (1869. szept. 20. 215. sz.) ezen cím alatt; „Zách Klára ünnepély” ily szavakkal kezdi: „Sok száz év után akadt egy férfi, ki a szeplőtlen ártatlansága miatt vértanúságot szenvedett Zách Klárának emlékeztető jelvényt emeljen.” stb. A cikk vége pedig imígy hangzik: „Elismerő nyilatkozattal kell sorainkat berekesztenünk azon férfi iránt, ki megemlékezett ‘a régiekről’ és vallásának gyászjelével jelölte hazánk történetének e szomorú mozzanatát.”

A „Szabad Egyház” tudósítója pedig (1869. 54. szám) egyebek között így szól: „Az ünnepélyre vonatkozó beszéd után a szónok papi egyházi ingét letevén, ismét a néphez szólott, mondván: hogy miután hazánk költői a szerencsétlen Zách Klára sorsát számtalanszor megénekelték, s miután a mostan élő költők egyikétől, Arany Jánostól, szintén ily remek költeményt birunk, azt ő e napnak dicsőítésére ama helyen, a melyre a történetek vonatkoznak, elszavalni fogja. - Arany János ‘Zách Klárája’ számtalanszor szavaltatott el már hangversenyekben és színházakban, de oly helyen, mint a visegrádi romok alatt, és oly alkalomkor, a milyen ez vala, nem szavaltatott még soha.” És zárt szavai ezek: „Így végződött a maga nemében egyszerű, de mély értelmű nemzeti ünnepély, a milyen századok óta Visegrádon nem volt.” -

²⁸ Lásd a függelékben II.

megújításának szükségességéről, s a cél keresztülvitelére egy önkénytes adakozásnak rendezését javasla. Mint praktikus ember egy 100 forintossal nyitá meg a gyűjtést, s néhány pillanat alatt 381 frt. 60 kr. volt részint lefizetve, részint aláírva. Soha sem jöhetett volna kedvezőbb viz az én malmomra. Mert a hirlapok ezen esetről is tudósítást hozván, ujjlag az alapgondolat mellett nyilatkozána.

Május 3-án tevé meg a magy. Akademia ez ügyben az első hivatalos lépést: én pedig május 12-re meghívtam Rómer és Schultz urakat Visegrádra, hogy különösen az utóbbinak véleményét, a romok megújításának kivihetőségét illetőleg, megtudjam. Schultz általában véve mindenben egyet értett, mint szakértő igazított azonban ott, hol igazítani kellett. Örökre kár, hogy őt a halál azóta elragadta, s hogy a romjítás technikai vezetése az ő kezeibe nem kerülhetett!

Mig az ügy mérvadó és nem mérvadó körökben fontolgattatott, egyszerre hire lett: hogy az egész a pénzügyminiszternek, mint Visegrád földesurának, fog átadatni, nem pedig országos ügynek tekintetni. Ha megfontoljuk, hogy a pénzügyminiszterium mindenre csak gazdasági szempontból szokott tekinteni, hogy tehát régi falakért - ha mindjárt a föld minden királyai ott laktak és őrizték koronáikat is - (ha azon falak mitsem jövedelmeznek) alig lelkesült volna: elképzelhetjük körülbelül, mily nyomorult alamizsna jutott volna innen a visegrádi romoknak! Azonban másképp történt a dolog. Az ó-budai korona-javak igazgatósága, melyhez Visegrád is tartozik, már elvből az ellen volt, hogy az uradalmi pénztárból a visegrádi romok megóvására vagy épen megújítására valami összeg utalványoztassék; én pedig elkövettem mindent, hogy ezen urakat véleményökben megerősítsem. Ezután 1870 jul. 15-én egy második kimerítőbb emlékiratot intéztem a kultuszminiszteriumhoz²⁹ melyben hangsúlyoztam, hogy ezen ügy országos ügynek tekintessék, és az előre látható nagyobb mérvű kiadások egyes uradalomra, habár ez koronai uradalom is, ne háríttassanak. Ez iratomban egyszersmind, minthogy én a helyi viszonyokat legjobban ismertem, útmutatás gyanánt előadám mindazon tárgyakat, a melyeknek keresztülviteléhez hozzá fogni kellene.

Augusztus havában Hegedűs Lajos, miniszteri tanácsost, ki hasonló ügyekben az előadó, kerestem föl, hogy tőle a dolog állását megtudjam, s őt kérem, hogy valahára valami határozott lépés tétessék. Hosszabb alkudozások után a pénz- és kultuszminiszterium között elhatároztatott, hogy a visegrádi romok megóvása s netáni megújítása a kultuszminiszteriumra bizassék, s az egész országos ügynek tekintessék. Ezzel minden megvala nyerve. Báro Eötvös felszólítá tehát az Akademiát, hogy régészeti osztálya kebeléből bizottságot küldjön Visegrádra, mely az egész ügyről neki hivatalos jelentést tegyen. A régészeti osztály rövid idő alatt kinevezte a kívánt bizottságot, mely Ipolyi, Rómer, Henszlmann és Arányi urakból állott.

Miután Ipolyi akadályozva volt, Rómer pedig a romok állapotját már ugyis ismerte, csak Henszlmann és Arányi jöttek nov. 19-én Visegrádra, s három napig tartózkodtak nálam. Ezen idő alatt minden megvizsgáltatott, a „Modus procedendi” megállapítottatott, s egy indokolt irománynak beadása a miniszterhez elhatároztatott.

Itt van helyén valamit mondanom a romok állapotjáról, melyben azokat Henszlmann és Arányi ex officio, én pedig mint „az ország önkénytes napszámosa” ekkor találtuk.

A felső várban magasabb s alacsonyabb fölötté romlott falak, mélyek itt ott bedőléssel fenyegettek, omladékkal telt két vízmedence, egy a vár körül futó és sziklába vésett, de nagyobb részt szinte omladékkal telt árok, ez vala ugyszólván minden, a mi a vándor figyelmét némikép magára vonhatta. Nem lehetett már sem a vár legfőbb részébe vezető bemenet, sem az

²⁹ Lásd a függelékben III.

udvarok, sem a helyiségek felosztása iránt többé eligazodni. Ölnyi magasságu omladék és vad növényzet egészen a fölismerhetlenségig eltorzíták a területet. Még ama márványtábla is, mely az 1493-ki koronaőrökre vonatkozott (lásd 36. lapot) s melyet még 1852-ben én magam is, csak hogy nagyon megrongálva láttam, valami 15 évvel ezelőtt leesett, vagy szándékosan leütemezett.

Valamivel jobb karban vala a külső, vagy a fő-bejáráskapu, mely valószínűleg Róbert Károly idejéből származik; és az ugynevezett Salamontorony, melyben 4 oldalfal még az eredeti magassággal bir. Hogy a dolgot néhány szóval kellő világosságba helyezzem, őszintén megvallom, hogy a visegrádi romok állapota most már olyan vala, miszerint sok bátorság kellett ahhoz, hogy azok megóvása - vagy éppen részbeni megújítása k o m o l y a n indítványoztassék a nélkül, hogy az ember nevetség tárgyává ne tegye magát. És mi azt mégis megtettük! A jövő majd megmutatja, vajjon jól cselekedtünk-e vagy nem. -

Hogy a megkezdett elbeszélés fonálát tovább fűzhessem, egy kissé vissza kell térnem az előbbiekre.

A legbosszantóbb hiányok egyike az volt, hogy a Salamontoronytól a romokhoz vezető régi út, noha nagy kerülőt tett, igen fáradságos volt, s nem nyújtott kellemes kilátást. Elhatároztam tehát magamban, hogy úgy az utazók, mint a kilátásban levő kormány munkálatok érdekében ezen a bajon is lehetőképen segíteni fogok. A dolog a körül forgott: a várór toronytól borzasztó meredek, sziklás és sűrűn benőtt hegyoldalon föl egészen a felső vár ormáig egy oly utat előállítani, a mely gyalogolók és lovasok által egyaránt járható legyen. Nehéz munka várt itt reám - kétszeresen nehéz, mivel még egy fillér sem volt kéznél e célra!

Legelőször is a visegrádi villatulajdonosokhoz fordultam, közöltem velök szándékomat, s megkértem őket, hogy „Pro bono communi” egy kis pénzbeli áldozatot hozni ne terheltesse nek. Azután okt. elején személyesen fölkerestem T ú r r tábornokot, tudattam vele, hogy előlegesen is mit szándékozom a közjó érdekében tenni, és kértem őt, sziveskednék oda működni, hogy azon összeg, a mely annak idejében az ő indítványa folytán a visegrádi romok fölépítésére gyűjtetett, az új út készítésére adassék át. T ú r r tökéletesen egyet értett velem e tekintetben, s szokott szeretetreméltóságával megígérte, hogy gondoskodni fog róla, miszerint a pénzt kezemhez szolgáltatassák; csak azt kívánta, hogy kérelmemet írásban nyújtsam be, hogy azt a többi aláíró urakkal is közölhesse. Én tehát tervemet egy a tábornokhoz intézett és 1870 okt. 23-án kelt levélben³⁰ bővebben kifejtettem, s a pénz már decz. elején kezeim között is volt. Minthogy azonban a visegrádi villatulajdonosok által megígért pénzbeli segítséget már előbb megkaptam, nov. és decemberben kedvező időjárás mellett elvégeztem a munka egy részét, azt a következő év tavaszi hónapjaiban folytattam, és május végén be is fejeztem.

Az általam 1871 jul. 15-én úgy külön lenyomatban, mint ujságok útján is közzétett számadási kimutatás szerint a rendelkezésem alá bocsátott összeg 491 ft. 13 kraj. tett;³¹ e mellett az uradalom részéről a helybeli erdészeti hivatal ingyen adta a padok és oszlopokhoz szükséges fát, s a község ugyanazt ingyen szállította el az erdőkből.

³⁰ Lásd a függelékben IV.

³¹ Ezen összeghez következő urak járultak: T ú r r István 100 ft. - Gróf Zichy Jenő 150 ft. - Lichtenstein Lajos 50 ft. - Bakody Tivadar 20 ft. - Mihálik János 20 ft. - Braun Lajos 20 ft. - Kanitz Mór 20 ft. - Kántz Lázár 12 ft. - Sujánszky Antal 12 ft. - Deák Farkas 10 ft. - Görgei István 10 ft. - Ágai Adolf 10 ft. - Káldor Antal 5 ft. 80 kr. - Bilkei Papp Mihály 5 ft. 80 kr. - Kármán Lajos 5 ft. - Maszák Húgo 5 ft. - Csernátóni Lajos 5 ft. - Pilisi József 5 ft. - Gelléri Szabó János 5 ft. - Méray Ferencz 5 ft. - Szontágh Ábrahám 5 ft. - Vadnay Károly 6 ft. - Kamatok a takarékpénztárból 5 ft. 53 kr. Összesen 491 ft. 13 kr.

Az említett kimutatásban ugyancsak bővebben le van írva az újonnan készített, s a kálváriahegyen át meghosszabbított út, a mely leírást az utazók helyesebb tájékozása végett ide is beigtatok:

„Ezen 420 ölnyi hosszú út kezdődik az alsó várnál, vagyis az ugy nevezett Salamontorony keleti kapujánál. Az út kezdetén egy mutató oszlop ily felirással: ‘Uj út a várromokhoz. Neuer Weg zu den Burgruinen. 1871.’ látható. Néhány lépésnyire pedig egy sziklába helyezett márványtáblán ez olvasható: ‘Üdvözlégy Vándor. Willkommen Wanderer. 1871. A k ö z ö n s é g k é n y e l m é r e e g y e s e k k ö l t s é g é n .’

Azután meredek hegyen, a hol eddig soha út nem létezett, sűrű erdei bokrok között, 25 csavarodás kivágásával a fellegvár csúcsához húzódik a feljárás, legszebb kilátásoknál árnyékot vető fák alatt elhelyezett padokkal, s az idegent útba igazításra vonatkozó felirásokkal ellátva.

A fellegvárból továbbá Z á c h K l á r a - k e r e s z t felé a kálvárián át azon 680 ölnyi hosszú utat, melyet már a szerencsétlen Zách nemzetség rehabilitációjára czélzott ünnepély alkalmából a helybeli községgel csináltattam, most szélesebbre és kényelmesebbre vágattam ki, azt akarván elérni, hogy ezen páratlan szép vidéken fekvő, s a történelem szempontjából oly fontos fejedelmi várromokhoz mind a két oldalról szolgáló feljárás a czélnek lehetőleg megfeleljen.”

A Visegrádra kiküldött régészeti bizottság még az 1870-ik év végén megtette jelentését az Akadémia előtt s egy decz. 5-én kelt e tárgyra vonatkozó terjedelmes előterjesztvényt nyújtott be a kultuszminiszteriumnak.

Lényeges dolgokban nincs eltérés a régészeti bizottság előterjesztvénye s az én második emlékiratom között, csupán csak a netalán fölépítendő Salamontorony mire használatát illetőleg nem osztotta a bizottság véleményemet. Mert mig én a Salamontoronyt egy kis régészeti museummá való átalakítását javasoltam, emlékiratomban szóról szóra ezt írván: „Lenne pedig ezen Salamontoronyból keletkezendő épület legczélszerűbben r é g i s é g t á r r á á t a l a k í t á n d ó , a mely régiségtár, mint a pesti Nemzeti Museum fiókja, különösen azon tárgyak menhelyeül szolgálna, a melyek Nagy Lajos és Korvin Mátyás fényes korszakára vonatkoznak, és azért is ‘Korvin Mátyás régiségtárának’ nevezetét viselhetné.” - addig az Ipolyi, Henszlmann. Rómer és Arányi urak által készített előterjesztvényben e tárgyra vonatkozólag a következő hely fordul elő: „Alsó várunk restaurációjára vagy adaptációjára nézve bátorkodunk ajánlani, hogy erre Felséges királyunk kéretnék meg, és pedig azon oknál fogva, mely szerint a vad a visegrádi rengeteg erdőkben jelenleg kiméltetvén, rövid idő múlva ott kitünő vadászat fog keletkezni, és vadászati kastélyül czélszerűebb és gyönyörűbb helyiséget alig képzelhetni a helyreállított visegrádi donjonnál (Salamontoronymál).”

1871 febr. 2-án meghalt báró Eötvös, a kinek a visegrádi várromok ügye igen sokat köszönhetett: azonban a már jól előrehaladt mű szerencsés lefolyása ezáltal semmi megakadást nem szenvedett. Miniszteri utóda, Dr. P a u l e r T i v a d a r , magáévá tette az addig történeteket, úgy hogy a magy. Akademiának máj. 20-án tartott ünnepélyes éviközgyűlésén ez intézet titkára, Arany János, hivatalosan jelenthette, hogy „az országos archaeologiai bizottság közbenjárásával - a visegrádi rom meg fog óvatni.”

Mivel az egész ügy Hegedüs miniszteri tanácsosnak mint előadónak kezeiben összpontosult, kértem őt, hogy annyival inkább is jönné ki Visegrádra, mivel ama kérdést is, hogy a várór lakása hol állítassék helyre, legjobban lehetne a hely színén, az ő jelenlétében eldönteni. Máj. 25-én a nevezett miniszteri tanácsos, s vele együtt Henszlmann, Rómer és Arányi régészek is kijöttek Visegrádra; a teendők fölött ekkor végleges határozat hozatott s a várór lakásául a Salamontorony megett fekvő bástyakapu megújítandó része jelöltetett ki. Hegedüs egy szersmind kinyilatkoztatta, hogy a többször említett czélra az 1871-ik évben 6000 frt. áll rendelkezésre, s hogy a munkákat bármikor el lehet kezdeni. Nem sokára ezután Dr.

Henszlmann Imre, akadémiai tag s országgyűlési képviselő bizatott meg a kultusz-miniszterium részéről az ásatások vezetésével, és melléje egy mérnök rendeltetett mint technikai vezető; mire „Post tot discrimina rerum” júl 10-én ténylegesen megkezdettek a munkálatok. Az nap csaknem fölkiálték a bibliai Simeonnal: „Nunc dimittis servum Tuum Domine, in pace!” mert láttam, hogy régóta ápoltságaim egyike eszményért (Ideal) lelkesülő férfiak közreműködése következtében valósulásnak indult!

Aug. 12-én Pauler miniszter, Hegedűs és Szalay tanácsosakkal együtt meglátogatott bennünket, hogy a munkálatok folyását megtekintse. Az urak elismerőleg nyilatkoztak az addig történetekről, s kilátásba helyezték, hogy a következő 1872-ik évben az országpénztárából ugyan e célra nagyobb összegről fognak gondoskodni.

Az ásatások, naponként általán véve 100 munkással, szakadatlanul folytak szept. elejéig; ekkor abban kellett hagyni a munkát, mivel az 1871-ik évre utalványozott összeg - a várór lakásának helyreállítását bele számítva - egészen elfogyott.

Szept 24-én Henszlmann intézkedése folytán Pestről egy külön-gőzös jött ki számos vendéggel Visegrádra. A kirándulásban országgyűlési képviselők, természettudósok, tanárok, írók, mérnökök, művészek és műbarátok vettek részt. Ez alkalommal a kultuszminiszterium államtitkára, Tanárky Gedeon, ismételve kijelentette, hogy a kormány ezentúl is készségesen fogja beszerezni a megkívántató költséget a megkezdett munkálatok folytatására.

Azon régészeti nyereseményekről, a mik e pillanatig, a melyben ezen sorokat írom (márcz. végén) napfényre kerültek, bajos körölményesebben értekezni, mivel még semmi sincs befejezve, s minden csak levő félben van. Annyit azonban már most is állíthatni, hogy az ásatások által igen érdekes tárgyak jutottak felszínre. A sok faragott s ékitményekkel ellátott kőről, két kőből faragott s Róbert Károly és Mátyás idejéből származó címerről, két kiásott kapubejárásról s más sok kisebb, de mégis érdekes tárgyokról nemis szólva, csak azon vízmedencze alaku, belőlről négyszeg-kövekkel kirakott szikla üreget említem, a mely a koronateremben a padló alatt van, s a melyben egyéb kincsekkel együtt valószínűleg a korona is őriztetett. Hogy mily régóta lehetett ez betemetve, abból is következtethetjük, mivel Bel Mátyás, a ki 1737-ben irta le e romokat, ezen üreget nemis említi, miből kitetszik, hogy már akkor sem volt látható.

Miután a munkák 1871-ben megszüntettek, a kultuszminiszterium föladata volt, a célnak megfelelő összegről továbbra is gondoskodni. Ezért az 1872-ik évre szóló költségvetésbe 15000 forintot vett fel a visegrádi romok megóvására. Azonban midőn a dolog a pénzügyi bizottságban tárgyalásra került, a képviselő urak más véleményen voltak, s az összes ülésnek 10000 frt. törlésével csupán 5000-et ajánlottak megszavazásra. Henszlmannak mint országgyűlési képviselőnek jutott osztályrészül ama szép föladat, hogy ennek megváltoztatását a miniszteri előterjesztés előnyire keresztül vigye. És ő nagy ügyességgel felelt meg régészeti kötelezettségének. Mert midőn a jan. 15-ki országos ülésben a tárgy szőnyegre került, Henszlmann, az országban amugy is népszerű visegrádi romok ügyében egy hosszú, jól kiszámított beszédet tartott, a melynek senki se mondott ellent; és így a miniszterium által kért 15000 frt. ama régi elv értelmében: „Qui tacet, consentire videtur” egyhangúlag helyben hagyatott.

És ezzel elbeszélésem végéhez jutottam. Mielőtt azonban letenném a tollat, legyen szabad a régészet s a ragyogó történeti emlékek érdekében ama hű óhajtasomat kifejeznem: vajha a miniszterium még többször s nagyobb összegeket is kérne az országgyűléstől a visegrádi romok megóvására s megújítására; az országgyűlés pedig mind annyiszor ép oly hazafiassággal és tiszteletre méltó bőkezűséggel szavazná meg a kérendő összegeket, mint az 1872 jan. 15-én történt. - Ad multos annos!

Figyelmeztetésül.

Minthogy soha eszem ágában sem volt, hogy állításaimat mint egyedül helyeseket tekintsem; minthogy ép ellenkezőleg vita alá eshető tárgyakról minden, alapos okokkal támogatott, ellennézetet tisztelek: ide csatolom az előttem ismeretes azon munkák jegyzékét, a melyekben Visegrád a legrégibb időktől kezdve a legújabbig le van írva, vagy a melyekben legalább e helyre vonatkozó jegyzetek találhatók.

Ezen leírások némelyikében itt ott - különösen a mi Visegrád eredetét és Róbert Károly idejét illeti, olyan vélemények is fordulnak elő, a melyek a jelen iratban föllállított nézetektől hol mellékesen, hol lényegesen eltérnek; de ezeket azért nem idéztem és czáfolgattam helyről helyre, mivel minden különös ok nélkül senkivel sem akarok vitatkozni; az „In dubiis libertas” elv szerint tartsa meg miattam mindenki a maga véleményét, még ha - nézetem szerint - téves is az. - „Habeat sibi!”

Azon olvasó pedig, a ki az „Audiatur et altera pars” elvnél fogva azt hiszi, hogy az eltérő nézeteket is tekintetbe kell venie: legyen szíves az alább közlött, vagy bár mely más előttem ismeretlen s Visegrádról szóló iratokat felütni, az azokban talált állításokat az enyéimmal egybevetni, és azután „Sine studio et ira,” minden elfogultság nélkül önállóan ítélni.

**Korszerinti jegyzéke
oly régibb és újabb munkáknak,
a melyekben Visegrád felül olvashatni.**

Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum decades auctae per Joannem Sambucum. Francofurti. 1581. Pag. 24. et 319.

Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen der Stätt und Vestungen so in Ober und Under Ungern mit dem Türcken von Anno 1395. Durch Hieronymum Ortelium Augustanum. Nürnberg. 1604. Seite 286. (Mit Kupferstich.)

Beschreibung des Königreichs Ungarn. Von Martin Zeiler. Ulm. 1660. Seite 303.

Ungarisches Städtbüchlein. Von J. M. L. Nürnberg. 1684. Seite 151.

Richtige Beschreibung des Königreichs Hungarn. Von Georg Krekwitz. Frankfurt und Nürnberg. 1685. Seite 904. (Mit Kupferstich.)

Christlich und Türkischer Stadt und Geschichtsspiegel. Von Johann Wagner. Augspurg. 1687. Seite 37.

Schatzkammer ausländischer Raritäten und Geschichten. Von Everhardo Gvernero Happelio. Hamburg. 1688. Seite 113. (Mit Kupferstich.)

Historiae polonicae libri XII. Scripsit Joannes Dlugoss. Lipsiae. 1711. Liber IX. pag. 1003.

Celebriorum Hungariae urbium et oppidorum topographia. Pars secunda. Tirnaviae. 1702. Edit. in 4° pag. 44.³²

Adparatus ad historiam Hungariae. Scripsit Mathias Bel. Posonii. 1735. Pag. 11.

Notitia Hungariae novae historico-geographica. Elaboravit Mathias Bel. Viennae. 1737. Tom. III. pag. 470. (Cum pictura lineari.)

Topographia magni regni Hungariae. A Michaële Bonbardi. Viennae. 1750. Pag. 230.

Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini. A Joan. Georg. Schwandtner (II. Joannis de Thwórcz. Chronica Hungarorum.) Tirnaviae. 1765. Par. I. pag. 261.

Geographisch-historisches Lexikon von Ungarn. Von Johann Korabinšky. Pressburg. 1786. Seite 835.

Historia critica regum Hungariae. A Stephano Katona. Budae. 1788. Tom. I. ord. VIII. pag. 629.

Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros. Edidit Mart. Georg. Kovachich. Budae. 1798. Pag. 268.

Sammlung kleiner noch ungedruckten Stücke. Von Mart. Georg Kovachich. (I. Heinrichs von Muglen. Chronik der Hunnen. Ofen. 1805. Band I. Seite 90.

³² E helyrajznak, Katona szerint (Hist. crit. regum Hung. Budae. 1806. Tom. 19. ord. 38. pag. 893.) Timon Samu a szerzője; tehát azon disztichon is:

„*Inspice natales Visegradi, et funera; dices:
Destruxisse homines, sed posuisse Deos!*”

a mely ott olvasható, neki tulajdonítandó.

Geschichte des Ungrischen Reichs. Von J o h a n n E n g e l. Wien 1813. Theil II. Seite 23.
 Tudományos Gyűjtemény. Pest. 1817. XI. köt. 89. lap.
 Ugyanaz. 1818. XII. köt. 26. lap.
 Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Von H o r n m a y r und M e d n y á n s z k y. Wien. 1821. II. Jahrg. Seite 123. (Mit Kupferstich.)
 Geschichte der Magyaren. Von J o h a n n Grafen M a i l á t h). Wien. 1828. Band II. Seite 30.
 Codex diplomaticus Hungariae A G e o r g i o F e j é r. Budae 1829-1844.
 Aus der Denkwürdigkeiten der H e l e n e K o t t a n e r i n. Leipzig. 1846. Seite 19.
 Die untere Donau. Von A d a l b e r t M ü l l e r. Regensburg. 1846. Seite 53.
 Album von Visegrad. Von J. B. H ä u f l e r. Pest. (1847?) (Mit 10 Lithografien.)
 Magyarország geografiai szótára. Kiadta F é n y e s E l e k. Pest. 1851. IV. köt. 305. lap.
 Die Donau von ihrem Ursprunge bis Pest. Von J. G. K o h l. Triest. 1854. Seite 252. (Mit Stahlstich.)
 Monasteriologia regni Hungariae. Scripsit M a u r u s C z i n á r. Pestini. 1858. Tom. I. pag. 204.
 Concordia. Slovanský Letopis. Vydali J. V i k t o r i n a J. P a l á r i k. Budín 1858. Strana 173. (S drevorezmi.)
 Vetera monumenta historica Hungariae Sacram illustrantia. Ab A u g u s t i n o T h e i n e r. Romae. 1859. Tom. I. pag. 252.
 Érdekes bünesetek. H e g e d ű s L a j o s t ó l. Pest 1872. 1. lap.
 Magyarország történelme. Irta H o r v á t h M i h á l y. Pest. 1860-63.
 Magyar Sion. K n a u z N á n d o r t ó l. Esztergom. 1863. I. köt. 785. lap.
 Zách Felicián. Tragoedia. Irta B a j z a J e n ő. Pest 1864.
 Jonáša Záborského básne dramatické. Vydal J o s e f V i k t o r i n. V Pešti. 1865. Strana 221.
 Századok. T h a l y K á l m á n t ó l. Pest 1868. II. évfoly. 395. lap.
 Rede, welche bei der Einweihung des Klara Kreuzes gehalten wurde durch J o s e f V i k t o r i n. Ofen. 1869.
 Magyarország helyrajzi története. Irta R u p p J a k a b. Pest. 1870. I. köt 41. lap.
 Über Land und Meer. Stuttgart. 1872. XIV. Jahrg. I Band. Nr. 14. (Mit Holzschnitt.)
 Archaeologiai közlemények. R ó m e r F l ó r i s t ó l. Pest. IX. köt. I. füz. 1. lap. (Fametszett.)

Heinrichs von Muglen

Chronik der Hunnen.

Muglen Henrik élt 1360-ik év körül; ily formán őt a Zách-féle eseménytől csak 30 év választja el. Megérdemli tehát, hogy az ő erre vonatkozó elbeszélése, a melyet ezen eset előadásában minden későbbi független történész követ, e helyütt is egész eredetiségében közöltessék.

(Lásd Kovachich fönt idézett munkáját: „Sammlung kleiner noch ungedruckten Stücke” usw.)

Kap. LXX.

Wie der ritter Vilzian den kunig vnd die kunigin vnd des kuniges sun wolt verderbt han.

Do nu frid vnd genad in vngerlant waz worden do sant der teuffel sein samen in eins ritters herz der hiess Vilzian vnd waz aus dem geslecht Zaach derselb ritter kom fur den kunig an eim tag vnd het ym vorgesatz daz er den kunig vnd die kunigin vnd dez sune tzwen Loys vnd Andrean toten wolt derselb ritter Vilzian waz ee gewesen pey her Mathes von trensche vnd (von dem kumen zu dem kunige vnd) was weyses rates vnd der kunig het yn lieb, derselb Vilzian do der kunigin pruder der kunig von polan Kasmer genant sein tochter ym beslossen hett mit der kunigin willen ging fur den kunig do er sass ob seinem tisch vnd tzoh daz swert aus vnd wunte den kunig vnd (*slug*) der kunigin vir vinger ab vnd wolt vertilgt haben den kuniglichen samen, do stund Joannes Allexander sun der waz des kunigs hoffirer vor dem tisch vnd stach den ritter Vilzian tzu tode do sant man sein haubt gen ouen vnd hent vnd fuss in ander stet do floh sein sun mit seinem knecht an daz gepirg do ving man sie vnd liess sie slaipfen Donach liess der kunig hern Vilzians tochter ein schone mait aus dem sal furen vnd liess ir mund vnd nosen absneiden vnd liess ir acht vinger abhawen auss den henden also furt man die junckfrawen durch die stat vnd twang sie daz sie must schreien vnd ruffen also wil man allen tuen die do prechen an dem kunig Die ander eldist tochter hern Vilzians die waz zu ee gegeben einem edeln der hiess Oopoy vnd waz sein weib ietzund die liess der kunig enthaubten vnd liess iren man sterben in dem gevengnuss vnd ander vil darnach hiess die kunigin Vilzians geslecht toten an das virde glid.

Függelék.

I.
Zács Klára.

(Énekli egy hegedős a XIV. században.)

Arany Jánostól.³³

Királyasszony kertje
Kivirult hajnalra:
Fehér rózsá, piros rózsá...
Szőke leány, barna.

„Királyasszony, néném,
Az egekre kérném:
Azt a rózsát, piros rózsát
Haj, beh szeretném én!

Beteg vagyok érte.
Szivdobogást érzek:
Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lések!”

„Jaj! öcsém. Kázmér,
Azt nem adom százér’ -
Menj! haragszom... nem szégyelled?...
Félek, bizony gyász ér!

Sietős az útam
Reggeli templomra;
Ha beteg vagy, hát fekügy’ le
Bársony pamlagomra.” -

Megyen a királyné,
Megyen a templomba:
Szép virágok, deli szűzek
Mind követik nyomba.

Könyörögne - nem tud.
Nem tud imádkozni;
Olvasóját hon feledé;
Ki megyen elhozni?

„Eredj fiam, Klára,
Hamar, édes lányom!
Megtalálod a térdeplőn,
Ha nem a diványon.”

Keresi a Klára.
Mégsem akad rája:
Királyasszony a templomban
Oly nehezen várja!

³³ Ezen költemény a szerző tudtával munkáiból szóról szóra vett át.

Keresi a Klára
Teljes egy órája:
Királyasszony a templomban
De hiába várja.

Vissza se' megy többé
Deli szűzek közzé:
Inkább menne temetőbe
A halottak közzé.

Inkább temetőbe,
A fekete földbe:
Mint ama nagy palotába
Ősz atyja elébe!

„Hej, lányom, lányom!
Mi bajodat látom?
Jöszte, borúlj az ölemre,
Mondd meg, édes lányom.”

„Jaj, atyám! nem - nem -
Jaj, hova kell lennem!
Hadd ölelem lábad porát -
Taposs agyon engem!...

Harangoznak délre
Udvari ebédre:
Akkor mene Feliczián
A király elébe.

A király elébe,
De nem az ebédre:
Rettenetes bosszuálló
Kardja volt kezébe’.

„Életed a lányért
Erzsébet királyné!”
Jó szerencse, hogy megváltja
Gyöngé négy ujjáért.

„Gyermekekért gyermek:
Lajos, Endre halj meg!”
Jó szerencse, hogy Gyulafi
Rohan a fegyvernek.

„Hamar a gazembert...
Fiaim - Cselényi!...”
Ott levágák Felicziánt
A király cselédi. -

„Véres az ujjad,
Nem vérzik hiába:
Mit kívánsz most, királyi nőm,
Fájdalom díjába?”

„Mutató ujjamért
Szép hajadon lányát:
Nagy ujjamért legény fia
Borzasztó halálát:

A más kettőért
Veje, lánya végét:
Piros vérem hullásaért
Minden nemzetségét!”

* * *

Rosz időket érünk,
Rosz csillagok járnak:
Isten ója nagy csapástól
Mi magyar hazánkat! -

II.
Emlékirat
b. Eötvös Józsefhez.

Nagyméltóságu Vallás és Közoktatásminiszter Ur!

Nincsen hazánkban művelt ember, a ki nem tudná, mi volt valaha Visegrád az ország minden lakosainak. Az idők viszontagsága folytán azonban romba dőlt Nagy Lajos és Korvin Mátyás fejedelmi vára, pusztá falak emelik a magaslatban két ezer éves csúcsait az ég felé, elpusztítva az ország klasszikus földje! Más művelt nemzeteknél a régiség ily nagyszerű maradványainak fentartására sok gond és költség fordítatik: nálunk - sajnos - e tekintetben mostanáig alig történt valami: Visegrád érdekében pedig az ország részéről nem történt semmi! És mégis, ha tekintetbe vesszük, hogy ezen fejedelmi várromok az ország dunamentének legbájosabb vidékén a fővároshoz közel fekszenek, a hová évenként számtalan honi s külföldi kegyeletes vándor magasbb ihletéstől áthatva zárandokol - ha mondom ezt tekintetbe vesszük, akkor azon gondatlanság - hogy keményebb kifejezéssel ne éljek - majdnem megbocsáthatlan vandalizmusnak nevezhető. -

Nagyméltóságu Ur! A mit az előbbeni nemzetellenes kormányrendszerek kezelői elmulasztottak: azt a mostani nemzeti kormánynak e téren is pótolni kötelessége. Azért én, a ki mindent, a mi plebániám területén találtatik, figyelemmel kíséreni szoktam, egész bizodalommal bátorodom Nagyméltóságodhoz, mint a Magas kormány tagjához alázatosan folyamodni: méltóztassék hathatós befolyásánál fogva intézkedni, hogy mielőbb egy szakértő mérnök Visegrádra kiküldessék, a ki az itteni romok állapotját megvizsgálván, azoknak végpusztulástól óvó módnak végrehajtására, a még javíthatónak kijavítására s a romokba vezető utak rendezésére tervet készítsen, mely szerint - az ország pénztárából néhány ezer forint e szép célra utalványoztatván - a munkához ha lehetséges még ez év folytán hozzá fogni lehessen.

Az ügy fontosságát Nagyméltóságodnak nemcsak mint kormány tagjának, hanem mint a magyar nemzet egyik legkitünőbb írójának is Magas figyelmébe ajánlván, legmélyebb tisztelettel maradok Visegrádon, 1870. márcz. 20-án. Nagyméltóságodnak alázatos szolgálja, Viktorin József, visegrádi plebános.

III.
Második emlékirat
b. Eötvös Józsefhez.

Nagyméltóságu Vallás és Közoktatásminiszter Ur!

A visegrádi várromok ügyében folyó év márcz. 20-án Nagyméltóságodhoz intézett alázatos folyamodványom eddig nem azon sikert idézte elő, melyet, véleményem szerint, a tárgy fontossága megkíván. Ugyanis Nagyméltóságod határozata folytán a tárgy pénzügyminiszteriumhoz tétetett át, a honnan az ó-budai koronai uradalom igazgatósága azon utasítást kapta: hogy a visegrádi várromok fentartására nézve az uradalom pénztárából fordítandó valamely összegnek kiadhatása iránt javaslatát adja be. Ezen meghagyás következtében az említett uradalom mérnöke - a mint hallom - a várromokat megnézte, s így annak majd beadandó véleményezése a tárgy végleges eldöntésére befolyással lehetne.

Nagyméltóságu Ur! Méltóztassék kegyesen megengedni, ha nézetemet nyíltan kimondom, hogy ez nem látszik azon utnak, mely legrövidebben az óhajtott célhoz vezethetne.

Először ugyanis ezen várromoknak végpusztulástól megakadályoztatása és oly karba való helyeztetése, a mint azt történelmi fontosságuk egy művelt nemzettől megkívánja: országos ügy, következőleg ahhoz szükséglenő költségek nem egyes uradalom - habár ez koronai uradalom is - hanem az ország pénztárából lennének fedezendőek.

Másodszor a szükséglett munkálatok szabályszerű felvételére egy szakértőkből álló bizottság a hely színére lenne kiküldendő, a mely javaslatát, illetőleg részletekben kidolgozott tervét egyenesen Nagyméltóságodhoz beadván, ily dolgozat további intézkedések alapjául szolgálna.

Ezen két alapelvet, hogy t. i. a tárgy országosnak tekintessék, és hogy szakértők az ügyre vonatkozó nézeteiket ismerni első sorban kívánatos, szem előtt tartva: addig is, míg ez utóbbi megtörténik, csekély felfogásom szerint részletesben a tárghyhoz hozzá szólani bátor vagyok, mely felszólalás talán valamint Nagyméltóságodnak, ugy azon kiküldendő bizottságnak némi előleges tájékozásul szolgálhatna.

Midőn a visegrádi várromok fentartására vonatkozó teendőkről van szó, meg kell különböztetni azokat, a melyek okvetlenül szükségesek, azoktól, a melyek csak óhajtatndók. Az első sorozatuakhoz tartoznak:

1. A főfalak rongált helyeken, hogy végképen össze ne dőljenek, czélszerű aláfalasztatása, nem különben nagy repedések kijavitása, vagy vaskapcsokkal további terjedések akadályoztatása. Ezen munkálatok valamint a fellegrvárban, ugy a romok alsó részeiben, azaz a Salamon-tornyon és hozzá tartozó bástyakapuk maradványain eszközlendők;

2. A fellegrvárban létező két vízmedenczének kitisztítása, kijavitása, korlátokkal és könnyű fafedéllel való ellátása;

3. Valamint a felső ugy az alsó romokban több ölnyi magasságu törmeléknek eltávolítása. Erre különös súlyt fektetni kell. Mert azon temérdek törmelékben valószínűleg sok érdekes maradványok még lelhetők, magok a várromok pedig, nevezetesen a fellegrvár romjainak alsó falai, az egykori várba való bejárás, annak bástyázatai, tornyok alapjai, sat. egészen más alakban jövedenek napfényre, mint most láthatók, midőn nagyobb részt magas törmelékkel épen az épületnek érdekes részei egészen elborítvák. Igaz, hogy ez kicsiben Pompeji- és Herkulanum-féle ásatások lesznek, és azoknak czélszerű keresztülvitelének költsége több ezer forintra fog rúgni: de következményei is fontosak, érdekesek leendenek;

4. Valamint a fellelgyvárban magában minden helyiségnek rendes tisztán tartása, a be- és kijárások rendezése, veszélyesebb helyek korlátokkall ellátása: ugy nevezetesen a Salamontorony keleti tájéján egy új, kényelmes útnak, mely a fellelgyvárba vezetne, kihasítása szükségeltetik. Az eddigi feljárások részint meredekségek, részint távolságuk miatt czéloknek nem felelnek meg;

5. Egy állandó őr kívántatik, a ki minden ide tartozóra rendesen ügyeljen, a feljárásokat jó karban, tisztán tartsa, a touristákat, ha kívánják, csekély díj mellett a várba vezesse, sat.

A mi azon másodík sorozatba tartozó teendőket illeti, a melyek nem szükségesek ugyan, de történelmi fontosság és nemzeti illendőség szempontjából óhajtatandók, ezen kettőre vonatkoznak:

1. A Salamontoronnak régi alakbani kiépítése. Ha az ország pénztárából Vajda-Hunyad várának felépítésére több száz ezer forint utalványoztatott, és ezen rendkívüli kiadást minden józan gondolkodó művelt ember helyesli: legnagyobb valószínűséggel állíthatni, hogy az országgyűlés Vajda-Hunyad váránál sokkal érdekesebb Salamontoronnak kiépítésére aránylagos összeget fogna megszavazni. Hogy pedig ezen tervezett építés semmi rendkívüli nehézségekkel, sem pedig valami nagy kiadásokkal összekötve nem lenne: arról kezeskedik e tekintetben egészen illetékes építésznak, Schultz Ferencznek nyilatkozata, a ki, midőn őt Rómer Flóris társaságában a szóban levő romok megvizsgálására megkértem, a Salamontoronnak kiépítését szinte nagyon óhajtatandónak és arra való költséget legfeljebb 50-60 ezer forintba felrúgónak mondá.

Lenne pedig, véleményem szerint, ezen Salamontoronyból keletkezendő épület legczélszerűbben régiségtárrá átalakítandó, a mely régiségtár, mint a pesti Nemzeti Museum fiókja, különösen azon tárgyak menhelyeül szolgálna, a melyek Nagy Lajos és Korvin Mátyás fényes korszakára vonatkoznak, és azért is „Korvin Mátyás régiségtárának” nevezetét viselhetné.

Nagyméltóságu Ur! Ezen tárgy higgadt megfontolást kíván, és semmi kétség benne, hogy kivitele nemcsak Visegrád környékére, de az ország, különösen a főváros lakosaira is sok tekintetben üdvös befolyással bírna;

2. Egy óriási árboczfá megfelelő nagyságu nemzeti lobogóval a romok legmagasabb csúcsán vagy a kiépítendő Salamontoronyon gyönyörűen venné ki magát. A lobogó országos ünnepek alkalmával, a fejedelem Visegrád alatt utaztakor, és a budapesti vendégeknek Visegrádra való történni szokott tömegesebb kirándulásakor rendesen felhuzatnék, hogy hirdesse ezen klasszikus földön és hatalmas dunamentének bájos tájéján is, miképen a költő szavai szerint:

É l m a g y a r , á l l - n e m c s a k B u d a , d e V i s e g r á d i s m é g !

Ezeken kívül volna ugyan még más is, nevezetesen:

1. Visegrádi Lepencz nevű gyönyörű fekvésű völgy bejárásánál egy vadászati kastélynak a fejedelem számára felállítása; és

2. A Salamontorony éjszak-keleti táján fekvő Zsibrik nevezetű s nagy kiterjedésű dombon egy nagyszerű, monumentális N e m z e t i V a l h a l l á n a k felépítése. Ez utóbbi gondolat nem új. Tudva van, miképen már 1843. gróf Széchenyi István „Üdvlelde” cím alatt egy röpiratot bocsátott ki, a melyben egy nemzeti temető felállításáról, s annak a budai hegyekbe leendő elhelyezéséről értekezik. Sem Széchenyi tervezete, sem azt megközelítő más ilyféle gondolat eddig nem valósult. Talán majd azon országos bizottmány, mely az ezer éves honalapítási magyar nemzeti ünnepély rendezéséről tanácskozik, Széchenyi István által tervezett „Üdvlelde”, vagy pedig más művelt népek példáját követve, magyar Nemzeti Valhalla felállítására visszatér. E két tárgyat azonban én nem indokolni, hanem csak távolról megpendíteni

akartam, nehogy oly dolgokhoz hozzá szólni látszassam, melyek szerény állásommal semmi összeköttetésben nincsenek.

Nagyméltóságú Miniszter Ur! Midőn a visegrádi fejedelmi várromok további fentartására czélzó teendőket ismételve s hathatós Magas figyelmébe s pártfogásába ajánlani bátor vagyok, legmélyebb tisztelettel maradok V i s e g r á d o n , 1870. júl. 15-én. Nagyméltóságodnak alázatos szolgája. V i k t o r i n J ó s e f , visegrádi plebános.

IV.
Levél
Túrr Istvánhoz.

Tábornok Ur!

Midőn a nyár folytán „Baranya” nevű gőzösön több magyar hazafiak részéről Visegrád felé történt kirándulásakor Tábornok Ur azon korszerű indítványt tenni méltóztatott, hogy a visegrádi történelmi fontosságú fejedelmi várromok fentartása érdekében kegyadományok gyűjtessenek; és midőn azon lelkes felszólalás következtében csakugyan mindjárt nevezetesebb összeg részint letéttetett, részint iratott alá: akkor én, mint a helység papja, a ki már azelőtt ugyan azon ügyben a kormánynál, nevezetesen báró Eötvös miniszternél lépéseket tettem, bátorkodtam Tábornok Urat mély tisztelettel személyesen megkérni, hogy minekutána biztos kilátás van, miszerint az ország részéről e tekintetben szükséges lépések történni fognak, méltóztatnék Tábornok Ur oda hatni, hogy azon „Baranya” gőzösön összegyűjtött s aláírt pénzt más valamely célra, például Korvin Mátyás tiszteletére a visegrádi romok alatt egy szerény emlék felállítására fordítani lehessen. Most azonban több hónapok elmúltával látván, hogy a tervezett emlék felállítása némely akadályok miatt ki nem vihető: sokkal egyszerűbb s praktikusabb tervvel - a jó ügyet szem előtt tartva - Tábornok Urhoz és azon többi urakhoz, a kik hazafias buzgalmuknál fogva az összeghez járulni méltóztattak, folyamodni s szerény óhajtasomat e sorok által kifejezni bátorkodom.

Semmi kétség benne, hogy azon lépések után, melyek részint egyesek, részint későbbben a Magyar Akadémia által a visegrádi várromok ügyében a magyar kormánytól tétettek, a tárgy tekintetbe vétetni, s valószínűleg nagyobb, országhoz méltó pénzügyi összeg azon romok fentartására országgyűlésileg fog utalványoztatni. Azonban az ilyen fontos ügy végleges eldöntése s valóságos foganatosítása hosszabb időt, talán egy vagy több évet is megkíván; a visegrádi várromoknál pedig vannak tárgyak, a melyeket még e tél folytán, mindenestre jövő tavaszig keresztül vinni kellene. Az ilyen, tekintve a nemzeti illendőség szempontját, nagyon szükséges munkálatok leginkább következőkben pontosulnak:

1. A Salamontoronynak keleti oldalán egy új, kényelmes s minden tekintetben célszerű a várromokhoz vezető feljárásnak kihasítása s rendezése. Az eddigi azon tájékon létező feljárás nyomorult s legkisebb kényelemmel sem bír;
2. Az ugynevezett egykori koronateremnek, mely a romoknak legérdekesebb helyét képezi, kitisztítása, és a felesleges törmelék eltávolítása után annak célszerű egyenesítése;
3. Azon útnak, a mely kálvárián át a helység oldaláról a romokhoz vezet, és melyet én a helység lakosaival csináltattam, szélesebbre való kihasítása, hogy a kényelemnek mindinkább megfeleljen, mivel ez a főút oly kilátással bír, melynek párja aligha országunkban található;
4. Oly helyeken, a hol azt a szükség magával hozza, csinos faoszlopoknak felállítása, s azoknak megfelelő felirásokkal való ellátása, hogy a közönség, nevezetesen a számtalan turista magát fel- és aljárásban tájékozassa.

Ezen munkálatok kivitele, a mint mondtam, okvetlenül szükséges, s melyeket 300-400 forinttal, jó elosztás s gazdálkodás mellett, kivált most őszi s téli időben, midőn a napszám olcsóbb, helyrehozni lehetne.

Ha tehát Tábornok Ur bennem, a ki a visegrádi romok érdekében már eleget fáradoztam, s tulajdon zsebemből eleget költöttem, bizodalmat helyezni jónak talál: akkor kérném, méltóztatnék az érintett összegyűjtött pénzt nekem kézbesíteni; és én leköttelezem magamat nevezett

munkálatokat, s ha telik még többet is keresztül vinni, s minden reám bizott pénzről valamint az adakozó urak, úgy lapok útján a közönség előtt is pontos számolást letenni.

A munkák befejeztével a közönségnek tudtul adatnék, hogy ez és amaz a nevezett összegből fedeztetett, a kormányra pedig ez által is kívánatos erkölcsi nyomás gyakoroltatnék, hogy mennél hamarább s nagyobb mérvben a visegrádi romokról gondoskodják, nehogy buzgó egyes hazafiak által túlszárnyaltassék. Kérésemet Tábornok Ur s a többi adakozó urak hazafias figyelmökbe ajánlván, kitűnő tisztelettel maradok V i s e g r á d o n , 1870 okt. 13-án. Tábornok Urnak alázatos szolgája, V i k t o r i n J ó s e f , visegrádi plebános.